

TEĞMEN HERBERT CHERMSIDE'İN RAPORLARINDA KELDANİLER, NASTURİLER, YEZİDİLER VE KÜRTLER (1881-1882)

Emel DEMİR GÖRÜR*

Öz

İngiltere, 93. Harbi sonrası Osmanlı Devleti'ndeki mevcut konsolosluk sisteminin yanında, "askeri konsolosluk" adı altında yeni bir konsolosluk teşkilatı ihdas etmiştir. Yeni teşkilat dâhilinde yer alan konsoloslardan biri çalışma dâhilinde raporlarından yararlanan Kraliyet Mühendislerinden Teğmen Herbert Charles Chermiside'dir. Görev süresince pek çok rapor kaleme alan Chermiside, 1881-1882 yıllarında aldığı emirler üzerine Adana, Halep, Diyarbakır, Bitlis, Van ve Musul Vilayetlerini kapsayan bir gezi düzenlemiş ve bu gezisinde özellikle bölgedeki etnik ve dini gruplar üzerine odaklanmıştır. Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler, Kürtler kısmen Türkmenler, Şabaklar, Bedjwanlar, Yahudiler ve bazı diğer Hıristiyan gruplar hakkında istihbari bilgiler toplamıştır. Çalışma, yoğunlukla Chermiside'in raporları ışığında ele alınmakla birlikte bölgedeki diğer İngiliz Konsoloslarının rapor ve gönderileri, ayrıca Hindistan Hükümeti tarafından görevlendirilen özellikle bölgenin coğrafi yapısı ve bölgedeki etnik ve dini unsurlar hakkında çalışmalar yapan İngiliz üst düzey askerlerin raporları ile desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İngiliz Askeri Konsololuğu, Herbert Charles Chermiside, Keldani, Nasturi, Yezidi, Kürt.*

Abstract

Lieutenant Herbert Chermiside's Reports the Chaldaeans, Nestorians, Yezidis and Kurds (1881-1882)

After the Russo-Turkish War (1877-1878), Britain established a military consular system in addition to the current consular agency in the Ottoman State. One of the consuls in the new system is Lieutenant Herbert Charles Chermiside, one of the Royal Engineers whose reports were used in this study. Chermiside, who wrote many reports during his tenure, organized a trip covering the provinces of Adana, Aleppo, Diarbekir, Bitlis, Van, and Mosul during the winter of 1882. His tour focused mainly on ethnic groups and religious groups in the regions. He collected information on Chaldeans, Nestorians, Yezidis, Kurds, Turkmans, Shabbakhs, Bedjwans, Jews, and other Christian groups. The study was mainly based on Chermiside's reports and was supported by the reports of other British consuls and the reports of British officers commissioned by the Indian government, particularly those engaged in studies of ethnic and religious groups in the region.

Key Words: *British Military Consulate, Herbert Charles Chermiside, Chaldaean, Nestorian,*

* Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bl., Diyarbakır. E-posta: emeldemirgorur@gmail.com. ORCID: 0000-0003-1408-1377 (Makale Gönderim Tarihi: 14.06.2020 - Makale Kabul Tarihi: 28.05.2021)

Yezidi, Kurd.

Giriş

İngiltere, Osmanlı Devleti'ndeki mevcut konsolosluk teşkilatının dışında, "Askeri Konsolosluk" adı altında yeni bir oluşuma gitmiş, siyasi konsolosluklar ve askeri ataşelikler aracılığıyla yürüttüğü gözetim ve siyasi müdahale işlevini, askeri konsoloslar vasıtasıyla yürütmeye karar vermiştir¹. Nihayetinde İngiliz Disraeli Hükümeti tarafından 1878 yılından sonra Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ve Kıbrıs/İstanbul Anlaşması'nın 1. maddesi çerçevesinde, öngörülen ıslahatları takip etmek², askeri gözlemler yapmak, Rusya'nın ilerlemesini izlemek ve sınırları savunmak için askeri konsoloslar görevlendirilmiştir³. Dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Salisbury tarafından oluşturulan yeni konsolosluk sistemi, Anadolu'da vaat edilen ıslahatların icrasını sağlamak için de benzersiz bir sistem olarak kabul edilmiştir⁴.

İngiliz Askeri Konsolosluğu, merkezi Sivas'ta olmak üzere ihdas edilmiş, genel konsolos olarak Charles William Wilson atanmıştır⁵. William Wilson'ın Anadolu Genel Konsolosu olarak atanmasından hemen sonra Askeri Yardımcı Konsolos sıfatıyla kendisine yardımcı olmak üzere, 47. Alay'dan Yüzbaşı Harry Cooper, 11. Süvari Alayı'ndan Yüzbaşı J. D. H. Stewart, Kraliyet Mühendislerinden Teğmen H. Chermiside ve Teğmen H. H. Kitchener atanmışlardır⁶. Wilson'ın Sivas'da, Yüzbaşı Cooper'ın Kayseri'de, Yüzbaşı Stewart'ın Konya'da, Teğmen Chermiside'in Bursa'da, Teğmen Kitchener'in Kastamonu'da görev yapmaları önerilmiştir⁷. Binbaşı Henry Trotter'a yardımcı olmak üzere Kraliyet Topçularından Yüzbaşı E. Clayton ve 33. Alay'dan Yüzbaşı W. Everett görevlendirilmiştir. Binbaşı Trotter'ın görev bölgesinde, Yüzbaşı E. Clayton'ın Van'da, Yüzbaşı W. Everett'in ise Erzurum'da görev yapmaları kararlaştırılmıştır⁸. Zamanla askeri yardımcı konsolosların görev bölgelerinde bazı değişiklikler yaşanmıştır⁹. Bursa'ya tayin edilen H. C. Chermiside'in, görev bölgesi Aydın olarak değiştirilmiştir¹⁰.

Askeri konsolosların yetki çerçeveleriyle ilgili İngiliz Dışişleri Bakanı Salisbury, Nisan 1879'da Wilson'a bir talimatname göndermiştir. Bu talimatnameye göre Wilson ve yardımcı konsoloslarının görev tanımı şöyle idi; konsolosluk bölgesindeki çeşitli nüfusların durumlarını incelemek, Osmanlı yetkililerinin işine yarayabilecek her türlü bilgiyi toplamak, ekonominin iyileştirilmesi, idarenin kolaylaştırılması ve daha iyi bir

¹ Kocabaşoğlu 2004, s. 120, 130.

² Kocabaşoğlu 1999, s. 184.

³ Plat 1971, s. 132.

⁴ Devore 1973, s. 303.

⁵ Kocabaşoğlu 1999, s. 184.

⁶ Watson 1909, s.108-109; Kocabaşoğlu 2004, s. 132. Anadolu'da görev yapan Askeri Konsoloslar ile ilgili çalışmalar için bkz; Şaşmaz 1997, s. 325-336; Şaşmaz 2000, s. 473-481; Şaşmaz 2002a, s. 223-238; Şaşmaz 2002b, s. 57-97; Şaşmaz 2003, s. 564-577; Şaşmaz 2015, s. 755-773.

⁷ FO. 195/1239, No. 1/2, C. W. Wilson'dan A. H. Layard'a, 22 Mayıs 1879; Watson 1909, s.108-109. İlgili döküman için bkz; Ek 1.

⁸ Watson 1909, p.108-109.

⁹ Kocabaşoğlu 1999, s. 184; Şaşmaz 2013, s. 116-117. Anadolu Genel Konsolosluğuna bağlı konsolosların 1882 yılı görev bölgeleri için bkz; Ek 2.

¹⁰ Şaşmaz 2013, s. 228.

Teğmen Herbert Chermiside'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

noktaya getirilmesi için tavsiyelerde bulunmak, idare ve yargıda baskı, suiistimal ve yolsuzluğa karşı uyarı ve protestolarda bulunmak, merkezi hükümetin müdahale etmesi gerektiğini düşündükleri her olayı, Babîâlî'ye gerekli uyarıların yapılması için İngiliz Hükümetine ve İstanbul'daki büyükelçiliğe bildirmek¹¹, eşkıyalığı bastırmak amacıyla etkili bir emniyet teşkilatının teşkili için, bu amaca yönelik görevlilere konunun önemini anlatarak teşvik etmek, Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında imzalanan antlaşmalara göre Anadolu topraklarında yürürlüğe konması düşünülen ıslahatları tavsiyelerle, tam olarak icra edilmesini ve düzenlemelerin işleyişini gözlemlemek¹².

Askeri konsoloslar her türlü askeri istihbarat elde edecekleri gibi beratlarında Osmanlı tebaasının işlerine karışmak gibi bir misyonları olmadığı halde, hükümetlerince verilen yetki çerçevelerinde olup biten her şeyi izlemeleri ve Genel Konsolos Wilson'a bildirmeleri, gerekli gördüklerinde Osmanlı yetkilileriyle temasa geçmeleri, onlara uymaları ve önerilerde bulunmaları istenmiştir. Zira bu görevlere getirilen subaylar haritacılık, istihkâm, levazım gibi ordunun teknik sınıflarına mensup, topoğrafik verileri, her türlü istatistiki bilgiyi toplayacak ve değerlendirebilecek vasıflara sahiplerdi. Hatta Osmanlı coğrafyasında görev yapan askeri konsoloslar/subaylar, "İngiltere Büyükelçisinin Babîâlî'ye uyarılarda bulunabilmesi için gerekli verileri toplama konusunda eğitimleri ve uzmanlıkları nedeniyle İngiltere'nin savunmak zorunda kalabileceği bir ülkede istihdam edilen mükemmel keşif ajanları" olarak tanımlanmışlardı. Van'dan Aydın'a kadar Anadolu'nun ticari hayatının çok da canlı olmadığı ancak dini ve etnik çeşitliliği bol olduğu bölgelerde rütbeleri yarbay ile teğmen arasında değişen İngiliz subayları, konsolos-yardımcı konsolos sıfatıyla *gözetim* yapmışlar, atandıkları merkezlerde sürekli oturmak yerine çevre vilayet-sancak-kaza hatta köy ve mezraları dolaşmışlardır. Bu konsolosların hazırlamış olduğu raporlara bakıldığında pek çok konuya değindikleri özellikle ahalinin durumuyla ilgili konulara daha çok yer verdikleri görülmektedir. Bu ahalinin başında ise Ermeniler, Kürtler, Abazalar ve Lazlar gelmektedir¹³.

Atandıkları bölgelerde 1879-1882 yılları arasında görev yapan ve pek çok rapor kaleme alan askeri konsoloslar, 1882 yılından sonra Gladstone Hükümeti tarafından geri çekilmişlerdir. Askeri konsolosların bir kısmı 1882 yılında Mısır'ın işgalini takiben yeni düzenin tesisi için Mısır'a kaydırılmışlardır¹⁴. 1889 yılına kadar ise bir askeri konsolosluk Erzurum Vilayeti'nde, bir yardımcı konsolosluk Van Vilayeti'nde kalmıştır¹⁵.

1. Teğmen Herbert Charles Chermiside

Çalışmada raporlarından yararlanan Herbert Charles Chermiside, 31 Temmuz 1850'de Wilton'da doğmuş, Eton'da eğitim görmüştür. 1868 yılında orduya¹⁶, 23

¹¹ Watson 1909, p. 106; Kocabaşoğlu 2004, s. 132.

¹² Şaşmaz 2013, s. 115.

¹³ Kocabaşoğlu 2004, s. 130-131;136-139.

¹⁴ Warwick Examiner and Times, 31 March/Mart 1900; The Brisbane Courier, 10 December 1901.

¹⁵ Plat 1971, p. 132-133.

¹⁶ Warwick Examiner and Times, 31 March/Mart 1900; The Brisbane Courier, 10 December 1901.

Temmuz 1870'de Royal Engineers'a girmiştir¹⁷. 1877-1878 yıllarında İstanbul'da askeri ateşe olarak görev yapmış¹⁸, 7 Eylül 1878'de Bulgaristan sınırında düzenlemeler yapmak amacıyla komisyon üyesi olarak atanmış, 29 Nisan 1879'dan 31 Ekim 1882'ye kadar Anadolu askeri yardımcı konsolosluğu görevinde bulunmuştur¹⁹. İyi bir topograf olan Chermside, Türkçe bildiğinden dolayı kurmuş olduğu yakınlık ve tanışıklıklar neticesinde Genel Konsolos Wilson'ın sağ kolu ve gezgin bir askeri konsolos yardımcısı olarak görev yapmıştır²⁰. 23 Temmuz 1882'de yüzbaşı, 27 Eylül 1882'de binbaşı olmuştur. 5 Ocak 1883'de Mısır ordusuna girmiş ve Mısır'da yarbay olmuştur. 1882-1884 yıllarına kadar Mısır'da, 1884-1885 yıllarında Sudan'da görev yapmıştır. Ekim 1884'den 1886'ya kadar Kızıl Deniz Genel Valiliği yapmıştır²¹. 1886-88 yıllarında Mısır Nil sınırını komuta etmiştir²². 3 Ağustos 1887'de albay olmuş, 8 Mayıs 1888'de Erzurum-Harpüt-Diyarbakır-Muş ve Van'ı içine alan bölgeye konsolos olarak atanmıştır²³. 28 Temmuz günü Erzurum'a gelerek görevine başlamıştır²⁴. 1 Kasım 1889'da İstanbul Askeri Ataşesi olarak atanmıştır²⁵. İstanbul'daki görevinden sonra Girit, Curragh, Güney Afrika, Queensland'da çeşitli görevlerde bulunmuş, 1929 yılında vefat etmiştir²⁶. Herbert Charles Chermside, 2. Rütbe Osmanî ve 2. Rütbe Mecidî nişanlarına sahiptir²⁷.

2. Herbert Charles Chermside'in Raporları ve Gezi Güzergâhı

Herbert Charles Chermside, Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde üstlenmiş olduğu çeşitli görevlerde, özellikle de Anadolu Genel Konsolosluğuna bağlı yardımcı konsolosluğu döneminde, gezmiş olduğu bölgelerde, pek çok etnik ve dini grup ile temasa geçmiş ve birçok rapor kaleme almıştır²⁸. Bu nedenle H. C. Chermside'in konsolosluk

¹⁷ The Foreign Office List 1890, p. 76.

¹⁸ Warwick Examiner and Times, 31 March/Mart 1900; The Brisbane Courier, 10 December 1901.

¹⁹ The Foreign Office List 1891, s. 76.

²⁰ Kocabaşoğlu 2004, s. 137-144.

²¹ The Foreign Office List 1890, s. 76.

²² Warwick Examiner and Times, 31 March/Mart 1900; The Brisbane Courier, 10 December 1901.

²³ The Foreign Office List 1890, s. 76.

²⁴ Şaşmaz 2013, s. 242.

²⁵ The Foreign Office List 1894, s. 80.

²⁶ The Brisbane Courier, 27 September/Eylül 1929.

²⁷ The Foreign Office List 1904, s. 91.

²⁸ H. C. Chermside hazırlamış olduğu bazı rapor ve gönderiler için bkz; The National Archives (TNA), Foreign Office (FO) 195/1300, No. 2, Chermside'dan Wilson'a, 9 Şubat 1880; FO. 195/1301, No. 17, Chermside'dan Wilson'a, 26 Ağustos 1880; FO. 195/1301, No. 18, Chermside'dan Wilson'a, 29 Ağustos 1880; FO. 195/1301, No. 20, Chermside'dan Wilson'a, 9 Eylül 1880; FO. 195/1301, No. 19, Chermside'dan Goschen'a, 9 Eylül 1880; FO. 195/1363, No. 4, Chermside'dan Wilson'a, 18 Mart 1881; FO. 195/1363, No. 5, Chermside'dan Wilson'a, 19 Mart 1881. Matbu metinler için bkz; FO. 424/91, No. 23/3, Chermside'dan Layard'a, 1 Ekim 1879, s. 33-34; FO. 424/91, No. 29/1, Chermside'dan Layard'a, 1 Ekim 1879, s. 39; FO. 424/91, No. 143/1, Chermside'dan Layard'a, 20 Kasım 1879, s. 184-185; FO. 424/91, No. 143/2, Chermside'dan Layard'a, 21 Kasım 1879, s. 185-186; FO. 424/106, No. 27/1, Chermside'dan Layard'a, 24 Aralık 1879, s. 48-51; FO. 424/106, No. 31/1, Chermside'dan Layard'a, 24 Aralık 1879, s. 55-56; FO. 424/106, No. 31/2, Chermside'dan Layard'a, 24 Aralık 1879, s. 56-57; FO.

Teğmen Herbert Chermside'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

dönemi, bir makalenin sınırını aşmakta ve müstakil bir kitap çalışmasını gerektirmektedir. Bundan mütevellit bu çalışma, Chermside'in Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler gibi etnik ve dini gruplara yer verdiği raporları ile sınırlandırılmıştır.

H. C. Chermside, Anadolu Genel Konsolosu Charles William Wilson'ın 1881-1882 yıllarında kendisine verdiği emirler üzerine Adana, Halep, Diyarbakır, Bitlis, Van ve Musul Vilayetlerini kapsayan bir gezi düzenlemiştir. Chermside, ilgili gezisine Mersin, Adana, Çukurova civarından başlayıp, Tarsus, Maraş, Hısn-ı Mansur, Malatya, Urfa, Mardin, Resulayn, Tur Abdin, Botan, Müks (Müküs), Pervari, Kawalis-Şatak, Norduz, Levin, Şirvan, Çölemerik, Guveyr, Diza ve çevresindeki Nasturi yerleşim yerlerini, İmâdiye/Amadiye ve çevresini, Habur Vadisi, Goyan, Aşağı Botan, Zaho, Duhok, Akra ve civarı, Revanduz, Köysancak ve ötesindeki bölgeyi ziyaret etmiştir²⁹. Chermside yalnız bu gezisinde 4 rapor ve ek iki rapor olmak üzere toplamda 6 rapor, gezi güzergâhını ve bölgedeki aşiretlerin ikamet etikleri yerleri belirten bir de harita hazırlamıştır³⁰.

424/106, No. 39/1, Chermside'dan Layard'a, 31 Aralık 1879, s. 76-77; FO. 424/106, No. 39/2, Chermside'dan Layard'a, 31 Aralık 1879, s. 77-80; FO. 424/106, No. 46/2, Chermside'dan Layard'a, 4 Ocak 1880, s. 85-86; FO. 424/106, No. 96/2, Chermside'dan Layard'a, 2 Şubat 1880, s. 205-206; FO. 424/106, No. 146/11, Chermside'da Wilson'a, 9 Şubat 1880, s. 297-300; FO. 424/106, No. 160/1, Chermside'dan Layard'a, 5 Mart 1880, s. 353-354; FO. 424/107, No. 18/2, Chermside'dan Goschen'a, 27 Haziran 1880, s. 22-23; FO. 424/107, No. 18/3, Chermside'dan Wilson'a, 2 Temmuz 1880, s. 23-24; FO. 424/107, No. 18/6, Chermside'dan Wilson'a, 2 Temmuz 1880, s. 25-28; FO. 424/107, No. 37/1, Chermside'dan Goschen'a, 6 Temmuz 1880, s. 44-52; FO. 424/107, No. 77/1, Chermside'dan Goschen'a, 5 Ağustos 1880, s. 114-116; FO. 424/107, No. 88/1, Chermside'dan Goschen'a, 9 Ağustos 1880, s. 137-143; FO. 424/107, No. 99/1, Chermside'dan Goschen'a, 15 Ağustos 1880, s. 164-165; FO. 424/107, No. 104/4, Chermside'dan Goschen'a, 8 Ağustos 1880, s. 168-169; FO. 424/107, No. 133/2, Chermside'dan Goschen'a, 22 Eylül 1880, s. 219-222; FO. 424/107, No. 133/3, Chermside'dan Wilson'a, 29 Ağustos 1880, s. 222-225; FO. 424/107, No. 133/5, Chermside'dan Wilson'a, 9 Eylül 1880; FO. 424/107, No. 133/7, Chermside'dan Sivas Vilayeti Defterdarına, 10 Eylül 1880, s. 227; FO. 424/107, No. 162/1, Chermside'dan Goschen'a, 26 Eylül 1880, s. 286; FO. 424/107, No. 162/2, L. Chermside'dan Goschen'a, 28 Eylül 1880, s. 286-287; FO. 424/107, No. 162/3, s. 287-288; FO. 424/107, No. 162/4, Chermside'dan Goschen'a, 30 Eylül 1880, s. 288-289; FO. 424/107, No. 197/1, Chermside'dan Goschen'a, 4 Kasım 1880, s. 342-343; FO. 424/122, No. 1/1, Memorandum, 22 Aralık 1880, s. 1-2; FO. 424/122, No. 65/1, Chermside'dan Wilson'a, 18 Mart 1881, s. 98-99; FO. 424/122, No. 75, Chermside'dan Goschen'a, 2 Nisan 1881, s. 114-115; FO. 424/122, No. 92/1, Chermside'dan Goschen'a, 28 Nisan 1881, s. 135-137; FO. 424/123, No. 28/1, Chermside'dan Dufferin'e, 30 Haziran 1881, s. 42-47. Bundan sonra İngiliz Milli Arşivi kısaltması olan "TNA" yerine İngiliz Dışişlerine işaret eden FO kısaltması kullanılacaktır.

²⁹, 424/132, No. 103/2, Lieutenant Chermside'dan Colonel C. Wilson'a, 30 Nisan 1882, s. 137-144.

³⁰ FO. 424/132, No. 93, The Earl of Dufferin'den Earl Granville'e, 23 Mayıs 1882, s. 127; No. 93/1, Lieutenant Chermside to Earl of Dufferin, 16 Nisan 1882, s. 127-128; No.103, The Earl of Dufferin'den Earl Granville'e, 3 Temmuz 1882, s. 136; 103/1, Lieutenant-Colonel Wilson'dan Earl of Dufferin'e, 17 Haziran 1882, s. 136; 103/2, Lieutenant Chermside'dan Colonel C. Wilson'a, 30 Nisan 1882, s. 137-144; 103/3, Chermside'in Raporuna Eklenen Taslak Harita, s. 144/1; No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151; No. 103/5, Keldaniler Hakkında Notlar, 30 Nisan 1882, s. 151-155; No. 103/6, Lieutenant Chermside'in Notları..., s. 155-158;

Genel Konsolos Wilson, Teğmen Chermside'in yolculuğu sırasında sergilediği taktik ve kabiliyetin İngiliz Dışişlerince farkına varılmasını istemiştir. Wilson, Chermside'in rotasının bazı noktalarda kamu güvenliğinin az olduğu bölgeler olduğu, görüştüğü bazı aşiretlerin ise Avrupalıların nadiren ziyaret ettiği, tüm bunlara rağmen Chermside'in gezisinde hiçbir zorluk yaşamadığı, tüm mezhep ve sınıflarının iyi niyetini kazanmayı başardığını İngiliz Dışişlerine bildirmiştir³¹.

2.1. Keldaniler ve Nasturiler

Teğmen Chermside rapor ve gönderilerinde Keldanileri, Katolik ve Nasturi alt başlıklarında ele almış, çoğu yerde ise "Keldani" ismine hem Katolikleri hem de Nasturileri dâhil etmiştir. Ancak Chermside'in da raporlarında belirtmiş olduğu üzere Keldaniler, Kotalik mezhebine mensup, Nasturiler ise kendilerine mahsus inanç ilkelerine sahip, Hıristiyanlığın Keldanilerden-Katoliklerden ayrı bir mezhebidir. Bu nedenle herhangi bir yanlışlığa ya da yanlış anlaşılmaya mahal vermemek adına bu çalışmada Nasturiler ve Katolik olan Keldaniler ayrı isimlerle ele alınacaktır³².

Burada kısaca Nasturiler, Keldaniler ve Süryaniler arasındaki benzerlikler ve farklılıklardan bahsedilmesi konunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Nasturiler, Keldaniler ve Süryaniler aynı kökten gelen kavimlerdir. Aslında aynı kavmin monofizit inancı benimseyenlerine Süryani, Nestorius'un görüşlerini kabul edenlere Nasturi, Nasturi iken Katolikliği benimseyip Roma'ya bağlananlara Keldani adı verilmiştir. Keldani ismi ise Batı menşeli olup, Papalık'ın Sasani İmparatorluğunda yaşayan Nasturilerden, Katolikliği benimseyip, Roma'ya bağlananlarına verdiği bir isimdir³³. Zira Nasturiler arasında anlaşmazlığın çıkması, Nasturilerin birçoğunun Katolikliği seçmesi, Katolik misyonerlerinin etkisi ile gerçekleşmiş bir durumdur³⁴.

Çoğunlukla Doğu Asuri Kilisesi mensubu olan Hakkâri ve Urmiye bölgesi aşiretleri Asuri/Nasturi, Nineva ve çevresinde yaşayanlar Keldani, Kuzey Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de yaşayanlar Süryani diye adlandırılmışlardır³⁵. Osmanlı coğrafyasında Keldaniler, Nasturilere kıyasla daha fazla ovalarda, Nasturiler de daha ziyade dağlarda ikamet etmişlerdir ancak her iki grubun da hem dağlarda hem de ovalarda ikamet eden nüfusları vardı. Yukarı Zap Vadisi'nin dağlık bölgesinde Nasturi aşiretleri ikamet ettiği gibi, İran Urmiye'de aynı inanca sahip büyük bir ova nüfusu bulunmakta

No. 104, Earl of Dufferin'den Earl Granville'e, 3 Temmuz 1882, p. 158; No. 104/1, Lieutenant-Colonel Wilson'dan Earl of Dufferin'e, 17 Haziran 1882, p. 158-159; No.104/2, Notes on the Kurdish Movement, s. 159-161.

³¹ FO. 424/132, No. 103/1, Lieutenant-Colonel Wilson'dan Earl of Dufferin'e, 17 Haziran 1882, s. 136.

³² Chermside'in raporlarının bazı bölümlerinde bu ayrımın farkına varıyoruz, zira birçok yerde Keldanilere Katolik; Nasturilere Nasturi adını vermiştir. Ancak özellikle genel bilgiler verdiğinde her iki grubu Keldani adı altında vermiştir. Bu nedenle raporların bazı noktalarında Nasturilerden mi Keldanilerden mi bahsettiği anlaşılammaktadır. Bkz; FO. 424/132, No. 103/5, Keldaniler Hakkında Notlar, 30 Nisan 1882, s. 151-155.

³³ Albayrak 2002, s. 207.

³⁴ Anzerlioğlu 1996, s. 59.

³⁵ Albayrak 2002, s. 207.

idi. Musul ve çevresindeki ovalarda ikamet eden Keldaniler olduğu gibi, Bitlis Vilayeti'nin dağlık Siirt Sancağı'nda, Hezil ve Habur vadilerinde Büyük Zap'ı çevreleyen dağlık bölgelerde ikamet eden Keldaniler de vardı.

Dini İnançları: Mar Şemun (Simon) olarak adlandırılan Nasturilerin Patriği, daha önceki dönemlerde Akra'da ikamet etmiş iken 1880'li yıllardan yaklaşık bir asır kadar önce Çölemerik yakınlarındaki Koçanis(Konak)'de yaşamaya başlamıştır. Chermshire, Mar Şemun'un, teorik olarak, piskoposlar ve halk tarafından seçilmesi gerekirken uygulamada en etkili aşiretler tarafından seçildiğini ve seçim bir veya iki etkili aileyle sınırlı kaldığını yazmıştır³⁶. Evet, bir dönem Nasturi Patriği, piskoposlar tarafından seçilirdi. Ancak IV. Basili döneminden (1437-1477) itibaren patrik, veraset usulü ile belirlenmeye başlamıştı ve patrik evlenmediğinden patriklik amcadan yeğene geçirdi. Ancak patrik ailesinin soyu tükendiğinde yeni patrik seçimle belirlenirdi³⁷.

Mar Şemun dışında, Şemdinan'da Mar Abdişo (Andisho) Manastırı'nda bir Metropolit, Cilo ve Baz'da, Tuhup, Tiyari, Gerdi, Yukarı Pervari'de ve Botan'da bir veya daha fazla piskopos görev yapmıştır. Konsolos Chermshire, mevcut Mar Şemun'u genç, cahil, Kürt Reisleri gibi silah ve sporla ilgilen, nefesine düşkün biri olarak tanımlamıştır. Chermshire, dini kurumların bazılarında birkaç gün boyunca büyük yıllık toplantılar düzenlendiğini ancak Nasturilerin, dini ritüellerinin çoğu durumda batıl inanç şeklini aldığını, Nasturi Kilisesi'nin eski öğretisinin tamamen çürüdüğünü, bozulduğunu belirtmiştir³⁸.

Katolik Keldanilerin Patriği ise Musul'da ikamet etmiş ve Mar Elia olarak adlandırılmıştır. Keldanilerin 1869 yılı itibariyle Roma'daki Papa ile ilişkileri bozulmuş ve Keldaniler kendi aralarında bir bölünme yaşamışlardır³⁹. Zira 1869 yılında meydana gelen I. Vatikan Konsülünde⁴⁰ "Papa'nın yanılmazlığı" sorunu nedeniyle 2.000 Keldani, Yeni Keldani topluluğunu oluşturmuşlardır⁴¹. Chermshire bu hususta ayrıca Musul İngiliz Konsolosluğuna ait konsolosluk defterlerine bakılabileceğini belirtmesi üzerine ilgili tarihlerde Musul konsolosluk defterleri incelenerek, Musul'da ikamet eden Keldanilerin,

³⁶ FO. 424/132, No. 103/5, Keldaniler Hakkında Notlar, 30 Nisan 1882, s. 151-155.

³⁷ Satılmış 2006, s. 115.

³⁸ FO. 424/132, No. 103/5, Keldaniler Hakkında Notlar, 30 Nisan 1882, s. 151-155. Nasturilerin dini hiyerarşisi için bkz; Demir Görür 2019, s. 497-498.

³⁹ FO. 424/132, No. 103/5, Keldaniler Hakkında Notlar, 30 Nisan 1882, s. 151-155.

⁴⁰ Papa IX. Pius, 8 Aralık 1869'da kilise çevrelerinde ve Hristiyan toplumunda gittikçe yayılmaya başlayan natüralizm, rasyonalizm ve liberalizm gibi düşünce akımlarına karşı gerekli önlemleri almak için bütün piskoposları Vatikan'da I. Vatikan Konsülünü toplamıştır. Başlangıçta papanın yanılmazlığı meselesi, tartışılacak konular arasında yer almazken, tartışmalar sonucu bu mesele I. Vatikan Konsili'nin (1869-1870) en önemli konusu haline gelmiştir. Konsil, aralarında Roma Katolik kilisesiyle birlik halinde olan Doğu kiliselerinden yetmiş ve Avrupa dışı ülkelerden 200 piskoposun bulunduğu toplam 700 piskoposun katılımıyla 8 Aralık 1869'da toplanmıştır. Büyük umutlarla toplanan I. Vatikan Konsili "papanın yanılmazlığı" üzerine yapılan yoğun tartışmalar, liberal piskoposların Roma'yı terk etmesi gibi nedenlerden ötürü Hristiyan teologların kanaatine göre tam bir fiyaskoyla sonuçlanmış, Hristiyanlar arasında birliği saplayacağına ayrılığı daha da körüklemiştir. Bkz; Aydın 2002, s. 568-569

⁴¹ Indian Office Record (IOR), Military Department and Records (L/MIL) 17/15/41/1, A Handbook of Mesopotamia, Vol. I, (Prepared by War Office Intelligence Division) 1916, p. 92.

Roma'ya bağlı Roma Katolik Keldanileri ve Katolik Keldanileri olmak üzere ikiye bölünmüş oldukları ve aralarında özellikle kilise paylaşımı nedeniyle çeşitli husumetler vuku bulduğu görülmüştür⁴².

Keldanilerin büyük manastırı, Asur Ovası'na bakan dağ eteğindeki tepelerde yer alan Rabban Hormizd Manastırı'dır. Çok sayıda kaya hücresi bulunan manastırda erken Keldani Kilisesi'nin beş patriği defnedilmiştir⁴³. Yine Keldanilere ait Rabban Hormizd Manastırı'nın yaklaşık 15 mil güneydoğusunda Jabal Maklub'da Keldani Mar Mattai Manastırı, Musul yakınlarında küçük Mar Girgis Manastırı ve bölgede birkaç küçük manastırları daha vardı⁴⁴.

İdari Yapıları: Nasturi aşiretlerinin manevi ve dünyevi başkanı Mar Şemun'dur⁴⁵. Toplumun başında Mar Şemun bulunmakla birlikte, aşiretlerin kendi liderleri vardır ve bu liderlere "melik" adı verilmiştir⁴⁶. Nasturi Meliklerinin biri Diz, biri Baz, ikisi Cilo/Jelu, ikisi Tuhup, biri Walto, ikisi Tiyar'da ikamet etmişlerdir. Konsolos, melik adı verilen aşiret reislerinin soya bağlı olarak, aristokrasi ile başa geçtiklerini ve büyük bir güce sahip olduklarını belirtmiştir⁴⁷. Meliklerin başa geçmesi ile ilgili, uzun yıllar Hakkâri Nasturilerinin arasında kalan ve İngiltere'nin Canterbury Başpiskoposluğu tarafından görevlendirilen Misyoner W. H. Browne, 1897 tarihli bir gönderisinde meliklerin, Mar Şemun tarafından atandığını yazmıştır⁴⁸. Ayrıca Chermside ile yakın tarihlerde bölgeyi gezen İngiliz Teğmen Maunsell de raporlarında meliklerin, Mar Şemun tarafından atandığını belirtmiştir⁴⁹.

Dönem itibariyle Nasturi Aşiretlerinden bazıları özellikle de Tiyari Aşireti, sürekli problemlerle anılmıştır. Aşiret mensupları göçebe Ertuşilerle ve diğer bazı gruplar ile husumet halinde olmuşlardır. Yine aynı dönemde Mar Şemun da Tiyari ve Tuhup aşiretleri ile anlaşmazlık yaşamıştır⁵⁰. 1879 yılında iki aşiret, mevcut durumlarını Rusya'ya anlatmak amacıyla Tiflis'e bir temsilci göndermek istemiş ancak muhtemeldir ki, Mar Şemun, Misyoner W. H. Browne ile ilişkisinden dolayı "İngiliz Hükümeti tarafından korunmuş olduğunu düşünerek" bu duruma itiraz etmiş ve temsilciye durumlarını anlatan herhangi bir vesika, mektup vermeyi reddetmiştir. Aşiretler ise Mar Şemun'a rağmen Tiflis'e dini bir temsilci göndermişlerdir⁵¹.

Başka bir İngiliz Konsolosu Yüzbaşı Clayton da 1880 yılı Hakkâri bölgesine yaptığı gezi sonucunda Hakkâri'de kısmen de Van'da yaşayan aşiret ve reaya

⁴² FO.195/1243, No. 15, "John Frederic Russel to Henry Layard, 30 June 1879, s. 524.

⁴³ FO. 424/132, No. 103/5, Keldaniler Hakkında Notlar, 30 Nisan 1882, s. 151-155.

⁴⁴ IOR, Political and Secret Department (L/PS), 20/144, Maunsell 1889, s. 146.

⁴⁵ FO. 424/132, No. 103/5, Keldaniler Hakkında Notlar, 30 Nisan 1882, s. 151-155.

⁴⁶ Anzerlioğlu 1996, s. 51-52.

⁴⁷ FO. 424/132, No. 103/5, Keldaniler Hakkında Notlar, 30 Nisan 1882, s. 151-155.

⁴⁸ FO. 424/192, No. 32/2, Notes on Nestorian Titles, supplied Rev. W. H. Browne, s. 40.

⁴⁹ IOR/L/PS/20/144, Maunsell 1889, s. 140.

⁵⁰ FO. 424/132, No. 103/5, Keldaniler Hakkında Notlar, 30 Nisan 1882, s. 151-155.

⁵¹ 93 Harbi sırasında Tuna'da siyasi bölümde ve çeşitli konsolosluk hizmetlerinde bulunan Türkçe ve Arapça bilen T. Youzefovitch, 1882 yılında Tiflis, Van, Başkale, Hakkâri, İmâdiye ve Musul'u kapsayan bir seyahat düzenlemiş bu seyahatinde Nasturi Aşiretlerini ziyaret etmiştir. Bkz; FO. 424/132, No. 93/1, Lieutenant Chermside to Earl of Dufferin, 16 Nisan 1882, s. 127-128.

Teğmen Herbert Chermshire'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

Nasturileriyle ilgili ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Yüzbaşı Clayton'ın Aşiret Nasturileriyle ilgili verdiği bir takım istatistiki bilgiler şöyledir;

Aşiret Adı	Hane	Kişi	Melik
Tiyari	2.000	16.000	2
Tuhup	800	6.400	1
Baz	500	4.000	1
Diz	150	1.200	1
Cilo	1.000	8.000	2
Thal, Walto	300	2.400	Diğer aşiretlerin yönetimi altındadır
Toplam	4.750	38.000	7

Yüzbaşı Clayton'ın Reaya Nasturileriyle ilgili verdiği istatistiki bilgiler şöyledir;

Yer	Köy	Hane	Kişi
Pervari	18	400	3.200
Koçanis (Çölemerik)	3	150	1.200
Levin	9	200	1.600
Norduz	6	150	1.200
Gevar	28	600	4.800
Elbak (Başkale)	11	300	2.400
Halil, Kehê (Ağaçdibi)	2	50	400
Chal (evler dağıktır)		30	240
Van ⁵²	7		900

Dil: Nasturi ve Keldanilerin kullandıkları dil, çeşitli bölgelerde çok az farklılık göstermiş, birtakım Arapça, Kürtçe, Türkçe ve Farsça kelimeler içermiştir. Konsolos Chermshire Nasturilerin ve Keldanilerin konuştuğu dilin, Süryanice⁵³ ile hemen hemen aynı olduğunu, ancak beş ya da altı yüzyıl kadar önce, Nasturi Kilisesi'ne çok karşı, Monofizit olan Yakubi Kilisesi'nden önemli bir şahsın, bir farklılık ortaya koymak adına, bazı ünlü harfler için farklı bir ses ve birkaç harfin telaffuzunda, yazımında küçük bazı farklar benimsediğini belirtmiştir. Konsolos Chermshire, eğitimli Keldani ve Nasturilerin Süryanice okuyup, anlayabildiklerini ancak bunu farklı bir şekilde telaffuz ettiklerini, bu dilin Kürtler tarafından kullanılmadığını bazen Ermeniler tarafından anlaşıldığını belirtmiştir.

Eğitim Durumları: Konsolos Chermshire, özellikle dağlarda yaşayan Nasturi ve Keldanilerin eğitim durumlarının çok düşük seviyede olduğunu, Nasturilerin okullarının az sayıda ve sadece yaz aylarında açıldığını, bazı dini kurumlarda çocuklara dersler verildiğini, ancak rahiplerin bekâr olmadıkları ve yemin etmedikleri için onlara da manastır denilemeyeceğini belirtmiştir. Chermshire, Urmiye/Musul'daki misyoner kuruluşlarında eğitim görmüş genç erkeklerin ise İngilizce, Fransızca konuşabilecek

⁵² FO. 424/107, 114/3, Captain Clayton'dan Major Trotter'a, 10 August 1880, s. 200

⁵³ Süryanice, M.Ö. 2300 yılları civarında Mezopotamya'da doğmuş ve yerleşmiş bir kavmin dilidir. Süryanice'nin en yoğun kullanıldığı yerler; Urfa, Harran, Humus, Apemea ve çevresidir. Süryanicenin Doğu Aramice'nin bir diyalektiği olduğu belirtilmektedir. Bkz; Şimşek 2006, s. 28.

seviyede yabancı dil bildiklerini, şehirlerde ve daha huzurlu bölgelerde, bazı iyi okulların varlığını ve halkın bu okullara büyük ilgi duyduğunu belirtmiştir⁵⁴. Amerikan misyonerleri vasıtasıyla eğitim amaçlı Amerika'ya ve yine eğitim amaçlı Avrupa'ya giden Nasturiler de olmuştur⁵⁵.

Çalışma Hayatları ve Yetiştirdikleri Zirai Ürünler: Kışım dağlarda yaşayan gruplar, para kazanmak amacıyla dağları terk etmiş, vilayet merkezlerinde çalışmışlardır. Guveyr ve Cilo'da yaşayan Nasturiler, Halep'e kadar uzanan bölgede sepet yapıp, satarak para kazanmışlardır. Ayrıca Kürtler ve diğer Hıristiyanlar, Keldani ve Nasturileri hamal olarak istihdam etmişlerdir.

Nasturi aşiretleri, Zap ve onun birleştiği uçurum vadilerinin daha az eğimli olan kısımlarında az da olsa üretim yapmışlardır⁵⁶. Ancak yaşadıkları yerler, sarp dağlarla çevrili olduğundan Ürün yetiştirmek için tüm vadiler boyunca alt yamaçlar taş istinat duvarları, sulama kanalları vesaire ile taraçalanmıştır⁵⁷. Mısır, pirinç, darı ve tütün gibi ürünler bol miktarda yetiştirilmiş, iki tür patates, ceviz, üzüm ve bazı diğer meyve türleri yetiştirilmiştir⁵⁸. Genellikle Kürtler mera amacıyla dağlık alanları, Nasturiler ise Hakkâri dâhilinde vadi tabanlarını ve bitişik yamaçlarda ikamet etmişlerdir⁵⁹. Levin, Şırvan, Çölemerik, Guveyr ve Diza'yı ziyaret eden Konsolos Chermside, Hakkâri'nin bazı bölgelerinde Nasturi köylülerin göçebeler nedeniyle zarar gördüklerini iddia etmiştir⁶⁰.

Konsolos Chermside, Musul civarındaki Tall Kayf (Tel Keppe) Köyü'nden ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir. Bölge ikliminin yalnızca tahıl yetiştirmeye imkân tanıdığını, buna rağmen köyün çok geliştiğini ve gelişmeye devam ettiğini, su kaynaklarının sınırlı olmasına rağmen, köyde bazı yağmur havuzlarının olduğunu, köyün erkeklerinin çok çalışkan, kadınların büyük bir kısmının ise uzak bölgelerde hizmetçi olarak çalıştıklarını belirtmiştir. Ayrıca konsolos, Tall Kayf sakinlerini "*mükemmel, sessiz, düzenli/tertipli, çalışkan işçiler*" olarak tanımlamış, İngiliz denizciler kadar yelken ve ek donatılar yapabildiklerini, Bağdat'tan Basra'ya giden hem Türk ve hem İngiliz nehir vapurlarının tüm işlerini yaptıklarını yazmıştır⁶¹.

Vergi Tahsili Meselesi: Konsolos Chermside, Aşiret Nasturilerin teorik olarak hükümete vergi verdiklerini, ancak çok düzensiz bir şekilde ödeme yaptıklarını ve hatta son üç yıldır büyük bir kısmının herhangi bir ödeme yapmadıklarından bahsetmiştir⁶². Chermside, Nasturilerin ödenmemiş vergi borçlarıyla ilgili, bizzat Hakkâri Mutasarrıfı ile görüşmüştür. Mutasarrıf, Nasturilerin 10.000.000 kese/purses (yaklaşık 90.000 l.)

⁵⁴ FO. 424/132, No. 103/5, Keldaniler Hakkında Notlar, 30 Nisan 1882, s. 151-155.

⁵⁵ Dalyan 2009, s. 56.

⁵⁶ FO. 424/132, No. 103/2, Lieutenant Chermside'dan Colonel C. Wilson'a, 30 Nisan 1882, s.137-144.

⁵⁷ FO. 424/132, No. 103/5, Keldaniler Hakkında Notlar, 30 Nisan 1882, s. 151-155.

⁵⁸ FO. 424/132, No. 103/5, Keldaniler Hakkında Notlar, 30 Nisan 1882, s. 151-155; No. 103/2, Lieutenant Chermside'dan Colonel C. Wilson'a, 30 Nisan 1882, s. 137-144.

⁵⁹ FO. 424/132, No. 103/5, Keldaniler Hakkında Notlar, 30 Nisan 1882, s. 151-155.

⁶⁰ FO. 424/132, No. 103/2, Lieutenant Chermside'dan Colonel C. Wilson'a, 30 Nisan 1882, s. 137-144.

⁶¹ FO. 424/132, No. 103/5, Keldaniler Hakkında Notlar, 30 Nisan 1882, s. 151-155.

⁶² FO. 424/132, No. 103/2, Lieutenant Chermside'dan Colonel C. Wilson'a, 30 Nisan 1882, s. 137-144; No. 103/5, Keldaniler Hakkında Notlar, 30 Nisan 1882, s. 151-155.

Teğmen Herbert Chermside'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

ödenmemiş vergi borçlarının olduğunu ifade etmiştir. Chermside ise bu meblağın, devletin düzenli vergiler ile tahsis ettiği miktarla benzerlik göstermediğini belirtmiştir.

Fiziki, Karakteristik ve Bazı Diğer Özellikleri: Keldanilerin ve Nasturilerin iyi fiziğe sahip olduğunu belirten Chermside, dağlarda Kürtler gibi silah taşıdıklarını ve birçok yerde Kürtler gibi giyindiklerini belirtmiştir. Hatta Chermside, Kürtlerle Nasturi ve Keldanilerin arasındaki benzerliğin çok fazla olduğunu, yanında bulunan Kürt'ün, bir kişinin Kürt mü yoksa Keldani/Nasturi mi olduğunu ayırt edemediğini, ayrıca bu grupların Ermenilerden daha bağımsız bir ruha sahip olduklarını ifade etmiştir. Konsolos, dağda yaşayanların, Kürtler kadar iyi silah kullandıklarını hatta Kürtlerden daha iyi rehber, sporcu olduklarını ve bu özelliklerinin kendisini oldukça etkilediğini belirtmiştir.

Nasturilerin oldukça dağınık şekilde yaşadığı belirten konsolos, yirmi evden oluşan bir mezranın genellikle bir mil boyunca uzandığını ve Ermenilerde olduğu gibi bir evde çok sayıda akrabanın birlikte yaşadıklarını ifade etmiştir.

Konsolos Chermside, Yunan nüfusunun bir kısmı hariç, doğuda tanıştığı en az misafirperver grup olduklarını, sayısal olarak çok fazla olan bayramları vesilesiyle çok fazla rakı içtiklerini belirtmiştir. Ancak bu grupların bu iyi özelliklerinin yanında paragöz ve dolandırıcı olduklarını, ahırlarının çok pis ve köy yollarının çok kötü durumda olduğunu belirtmiştir.

Konsolos Nasturi ve Keldanilerin Osmanlı Devleti Müslüman tebaası gibi vatanperver olmadıklarını, Babıalî'nin nüfusunun bir kısmı gibi son derece muhalif olduklarını ifade etmiştir⁶³.

Nüfus Bilgileri: Konsolos Chermside raporlarında, Osmanlı ülkesinde ve İran'da bulunan Nasturi ve Keldanilerin nüfus rakamlarına yer vermiştir. Bu rakamların kesin olmadığını, takribi rakamlar olduğunu altını çizmiştir.

Konsolos Chermside'in verdiği rakamlar şu şekildedir;

Aşiret Nasturileri (Osmanlı)	40.000
Aşiret Olmayan Nasturiler (Osmanlı)	20.000
Toplam	60.000
İran Nasturileri	25.000
Toplam Nasturiler	85.000
Osmanlı Keldanileri	48.000
İran Keldanileri	8.000
Toplam	56.000
Toplam Nasturi ve Katolik Keldani	141.000

Chermside'in verdiği rakamlara göre 1880'li yıllarda Osmanlı ülkesinde 60.000, İran'da 25.000, toplamda 85.000 Nasturi; Osmanlı topraklarında 48.000, İran'da 8.000, toplamda 56.000 Keldani yaşamıştır. Dönem itibariye toplam 108.000 Nasturi ve Keldani Osmanlı topraklarında ikmet etmiştir. İran'da dâhil olmak üzere her iki gurubun toplamının 141.000 olduğu belirtilmiştir⁶⁴. İngiliz Teğmen Maunsell de Chermside'a

⁶³ FO. 424/132, No. 103/5, Keldaniler Hakkında Notlar, 30 Nisan 1882, s. 151-155.

⁶⁴ FO. 424/132, No. 103/5, Keldaniler Hakkında Notlar, 30 Nisan 1882, s. 151-155.

benzer rakamlar vermiştir. Maunsell, tüm Nasturi ve Keldani nüfusunun 150.000 civarında olduğunu, sayılarını 200.000'e ulaştıran bazı tahminlerin de olduğunu belirtmiştir⁶⁵. Chermiside'nin nüfusla ilgili verdiği bilgiler dışında Osmanlı Devleti resmi istatistiği, bölgedeki diğer İngiliz Konsolosların kendi verileri ve elçiliğe sunulan raporlar göz önüne alındığında Keldani-Nasturi nüfusu ile ilgili karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır;

Yüzbaşı Cayton, 1880 yılı Hakkâri Sancağı ve kısmen Van Sancağı'nda yer alan toplam aşiret ve reaya Nasturi nüfusunun 53.940 kişi olduğunu belirtmiştir⁶⁶. 1878-1880 yılı Van Vilayeti'nin erkek nüfusunun gösteren Osmanlı Devleti resmi istatistiğinde Van ve Hakkâri Sancaklarında 29.350 Nasturi ikamet etmiştir⁶⁷. 1880 tarihli bir belgede, Van-Siirt-Musul'da 9.000, İran'da Urmiye ve Salmas'ta 4.000, yaklaşık 13.000 kadar daha yerleşik ve göçebe Nasturi hanesi olduğu belirtilmiştir⁶⁸. 1881 yılı Ermeni Patrikhanesinin istatistiğine göre ise Van Vilayeti'nde 88.338 Nasturi ikamet etmiştir⁶⁹. 1881 yılına ait Yüzbaşı Clayton'ın başka bir istatistiğinde, Van Vilayeti'nde 71.337 Nasturi, Türk resmi makamlarından alınarak eklenen bilgide ise vilayet dâhilinde 58.700 Nasturinin olduğu belirtilmiştir⁷⁰.

1878-1880 yılı Bitlis'in erkek nüfusunun gösteren Osmanlı Devleti resmi istatistiğine göre Bitlis Vilayeti'nin Merkez Sancağı'nda 1.464 Keldani, Siirt Sancağı'nda 399 Keldani, Bitlis Vilayeti'nde toplamda 1.863 Keldani yer almıştır. Aynı istatistikte Diyarbakır Merkez Sancağı'nda 459 Keldani, Mardin Sancağı'nda 302 Keldani, toplamda 761 Keldani ikamet etmiştir⁷¹. Halep Vilayeti'nin Merkez Halep Sancağı'nda 759 Keldani yer almıştır⁷².

Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinin karşılaştırmalı Nasturi nüfusu⁷³;

Kaynak	Nasturi
1869 Konsolos Taylor	110.000
1878 Berlin Projesi	14.000
1880 yılında Charles Dilke'ye yetkililerin verdiği bilgi	84.995 (20'si Kıpti)
1880 Patrik tarafından Büyükelçiye verilen bilgi	85.000
1880 Yardımcı Konsolos Clayton	53.940
Resmi rakamlar	61.778

⁶⁵ IOR/L/PS/20/144, Maunsell 1889, s. 147.

⁶⁶ FO. 424/107, 114/3, Captain Clayton'dan Major Trotter'a, 10 Ağustos 1880, s. 200

⁶⁷ FO. 424/107, No.104/2, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, s. 175.

⁶⁸ Y.PRK.UM., 3/40, 25 Eylül 1296/ 7 Ekim 1880.

⁶⁹ FO. 424/123, No. 27/3, Major Trotter to Earl of Dufferin, 11 Temmuz 1881, s. 41.

⁷⁰ FO. 78/3286, No. 3, Major Trotter to Earl of Dufferin, 29 Eylül 1881.

⁷¹ FO. 424/107, No.104/2, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, s. 175; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 407-408.

⁷² FO. 424/107, No.104/2, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, s. 175.

⁷³ Bu istatistiğe Bitlis Vilayeti'nin Siirt Sancağı dâhil değildir. Bkz; FO. 424/107, No.104/3, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, s. 177.

Teğmen Herbert Chermshire'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

Çeşitli kaynaklara göre Diyarbakır, Mamuretü'l-Aziz, Halep Vilayetlerinde Nasturi, Keldani, Yakubi ve Süryani Katolik nüfusu şöyledir⁷⁴,

Kaynak	Diyarbakır ⁷⁵	Mamuretü'l-Aziz	Halep
Ermeni Patriği	55.000 ⁷⁶	5.000	40.000'i Nasturi, 66.000'i Keldani olmak üzere toplam 106.000 ⁷⁷
1880 yılı resmi rakamları	10.212	826	5.520
Özel bir kaynak	19.200	1.500	4.650

1880 tarihinde Düvel-i Sitte Büyükelçileri tarafından Babıâli'ye sunulan bir notada yer alan nüfus istatistiğinde Van, Muş ve Bitlis'te 85.000, Mamuretü'l-Aziz'de 5.000, Diyarbakır'da 40.000, Halep'te 40.000 toplamda 170.000 Nasturi'nin; Diyarbakır'da 15.000, Halep'te 66.000, toplamda 81.000 Keldani'nin olduğu belirtilmiştir⁷⁸. Ancak aynı tarihlerde bölgede görev yapan İngiliz Konsolosların İstanbul'daki Büyükelçiliğe gönderdiği dokümanlarda bu grupların sayılarının belirtildiği kadar fazla olmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Zira Captain Clayton Anadolu'da 53.940, Rev. Cutts ise 74.466 Nasturi olduğunu belirtmiştir⁷⁹. Genel Konsolos Henry Trotter da özellikle Ermeni Patrikhanesi tarafından verilen rakamların oldukça abartılı olduğunu pek çok yerde yazmıştır⁸⁰. Ancak İngiliz Büyükelçiliğinin bu hususta, kendi konsoloslarının ifadelerini pek de dikkate almadığı, çıkarlarına uygun verileri kullandığı, Babıâli'ye sunduğu net bir şekilde görülmektedir.

Musul civarındaki ana Hristiyan nüfusu, Musul'dan Alkuş'a (Alkosh) uzanan hat boyunca yer almıştır. Tal Ouskof, Batnaia, Talk Kayf'ta 6.000 ve Alkuş'ta 8.000 Hristiyan ikamet etmiştir. Musul'da ise 600 Keldani hanesi ikamet etmiştir. Bu köyler Keldani nüfusunun en gelişmiş kesimlerini oluşturmuşlardır⁸¹.

2.2. Yezidiler

Yezidiler birçok dinin etkisi altında kalmışlard⁸², Zerdüştilik, Maniheizm, Mitraizm,

⁷⁴ FO. 424/107, No.104/3, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, s. 177-178.

⁷⁵ Bu istatistiğe Siirt Sancağı dâhildir. Bkz; FO. 424/107, No.104/3, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, s. 177.

⁷⁶ Patrik, bu rakamın 40.000'inin Nasturi ve 15.000 Süryani Katolik olduğunu iddia etmiştir. Ancak Henry Trotter'ın da belirtmiş olduğu üzere dönem itibariyle herhangi bir Nasturi kalıcı olarak Diyarbakır Vilayeti'nde ikamet etmemiştir. Trotter, Patriğin Nasturi olarak belirtildiği grubun Keldani, Yakubi ya da Süryani olabileceğini ifade etmiştir. Bkz; FO. 424/107, No.104/3, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, s. 177.

⁷⁷ Konsolos Henry Trotter bölgede herhangi bir Nasturinin olmadığını, Keldanilerin sayısının ise çok fazla gösterildiğini belirtmiştir. Bkz; FO. 424/107, No.104/3, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, s. 178.

⁷⁸ FO. 424/107, No. 113/2, Goschen'den Earl Granville'e, 14 Eylül 1880, s. 195.

⁷⁹ FO. 424/107, No. 201, Major Trotter'ın Memorandumu, 30 Ekim 1880, s. 357.

⁸⁰ FO. 424/107, No.104/3, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, s. 177-178.

⁸¹ IOR/L/PS/20/144, Maunsell 1889, s. 146.

⁸² Turan 1986a, s. 190.

Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam ve tasavvuftan büyük ölçüde etkilenmişlerdir⁸³. Yezidilerin yaşam biçimleri de tüm bu dinlerin karışımı bir inanç sistemine sahip oldukları açık bir şekilde göstermektedir⁸⁴.

Yezidilerin hangi ırktan olduğu meselesi ile ilgili olarak da Şerefhan Bitlisi'nin *Şerefname* adlı eserine bakıldığında, Musul ve Şam çevrelerinde bulunan Tasnî, Xaldî (Haldî), Besyanî, Bohtî (bir kısmı), Mahmudî, Dınbilî gibi Kürt aşiretlerinin Yezidilik mezhebine bağlı buldukları ve Yezidiliğin bazı Kürt aşiretleri arasında yaygın olduğu ifade edildiği görülmüştür⁸⁵. Yine pek çok kaynakta Yezidiliğin sadece Kürtler arasında mevcut olduğu⁸⁶, dolayısıyla Yezidilerin Kürt olduğu ifade edilmiştir⁸⁷.

Yezidi ismi konusunda ise farklı fikirler beyan edilmiştir. Bu inanca sahip kişilerin İran'ın Yezd şehrinde olmaları hasebiyle bu adla anıldığı, Yeni Farsçada “*melek tanrı*” manasında “*ized*”, Avesta dilinde “*saygı ve ibadete layık*” manasında “*yezata*”, Pehlevi’de, modern Farsça’da “*tanrı*” anlamındaki “*yezdân*, kelimeleri yanında “*tanrıya kulluk eden kimseler*” manasında “*ezidi*”, “*izidi*”, “*izdi*” kelimelerinden geldiği de söylenmiştir. Başka bir anlayışa göre Yezidilere, Emevi Halifesi I. Yezid’e bağlılıkları ve onu insanüstü bir varlık kabul etmelerinden kaynaklı bu ad verilmiştir⁸⁸. Konsolos Chermside ise Yezidilerin, “*Yezidi*” ismini kabul ettiklerini ancak Türkçede bu kelimenin kâfir anlamında kullanıldığını, ırkın asıl adının Azday olduğunu yazmıştır⁸⁹.

Dini Ritüeller ve Din Adamları: Yezidiler, halk ve din adamları olmak üzere iki sınıfa ayrılmış, halk tek bir sınıf, din adamları ise yedi ayrı sınıftan oluşmuştur. Din adamları sınıfı; mir, şeyh, pir, fakîr, peşimâm, kavval, köçeklerden meydana gelmiştir⁹⁰. Mir/Mirza, Yezidilerin dini ve dünyevi lideridir⁹¹. Çalışma yaptığımız dönem itibarıyla Yezidilerin Miri ve Şeyhi (Nasır) Badri’de ikamet etmiş ve bu otorite Rusya’daki Yezidiler de dâhil olmak üzere tüm Yezidiler tarafından tanınmıştır. Chermside, Yezidilerin dinleriyle alakalı yeni, farklı bir bilgi bulamadığını ancak Yezidilerin güneş doğarken güneşe ibadet ettiklerinden dolayı Zerdüş kökenli olabileceklerini ve Yezidilerin Kuzey Suriye’deki Noussari/Nusayriler⁹² ile bir bağlantıları olduğunu kabul ettiklerini belirtmiştir⁹³. Yezidilerin en önemli kutsal mekânı Seyhan bölgesinde mezarı

⁸³ Turan 2013, s. 525-526. Ayrıca bkz; Turan 1989.

⁸⁴ Turan 1986a, s. 190.

⁸⁵ Şeref Han 1971, s. 21.

⁸⁶ Bruinessen 2015, s. 45.

⁸⁷ IOR/L/MIL/17/15/41/1, A Handbook of Mesopotamia, Vol. I, (Prepared by War Office Intelligence Division), 1916, s. 77.

⁸⁸ Turan 2013, s. 525-526.

⁸⁹ FO. 424/132, No. 103/6, Lieutenant Chermside’in Notları..., s. 155.

⁹⁰ Turan 1990, s. 129.

⁹¹ FO. 424/132, No. 103/6, Lieutenant Chermside’in Notları..., s. 155-158.

⁹² Nusayrîlik, Hz. Ali’ye ilahlık isnat eden batını bir fırkadır. Nusayrîlik, diğer batını gruplar gibi İslamiyetle birlikte başta Sâbilik olmak üzere doğup geliştiği bölgelerdeki eski inanç ve anlayışlarının karışımını bir inanç yapısına sahiptir. Bkz; Üzüm 2007, s. 270, 272.

⁹³ FO. 424/132, No. 103/6, Lieutenant Chermside’in Notları..., s. 155-158.

Teğmen Herbert Chermshire'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

bulunan Şeyh Adi (Adî bin Müsâfir)'dir⁹⁴.

Yezidilerin dini ritüellerinin büyük bir kısmı şöyledir;

1. Yezidiler her yıl Melek Tavus'u ziyaret etmeli ve ona ibadet etmelidirler.
 2. Yezidiler, her yıl bayramları için genellikle 15-20 Eylül'de Şeyh Adi'nin türbesine gitmelidirler.
 3. Yezidiler her sabah güneş doğarken güneş ışığının yere ilk vurduğu yeri öpmeli/secde etmeli, etrafında bir Hıristiyan ya da Müslüman varken bunu yapmamalıdır.
 4. Her Yezidi'nin her sabah elini öpmek zorunda olduğu bir manevi kardeşi (foster brother) vardır.
 5. Bir Yezidi, Müslüman biri ibadet ederken söylediği "şeytan" kelimesini duymamalıdır, duyarsa ya o kişiyi ya da kendini öldürmelidir.
 6. Bir Yezidi ölürken, Yezidi inancını kabul ederek öldüğünü görmek ve telkinde bulunmak için yanında piri veya manevi kardeşi olmak zorundadır.
 7. Her Yezidi, Şeyh Adi'nin kutsal mabedinden getirdikleri bir parça toprağı her sabah yemeli ve mezarına koymalıdır.
 8. Her Yezidi, orucunu kendi köyünde tutmalıdır.
 9. Bir Yezidi bir yolculuğa çıkar ve bu yolculuk bir yıldan fazla sürerse karısına olan nikâhı düşer ve döndüğünde başka birisiyle evlenemez.
 10. Yezidilerin kendine has bir şekli olan gömleklerinin önü manevi kardeşleri tarafından dikilmelidir.
 11. Yezidilerin yeni kıyafetleri Şeyh Adi'nin suyunda vaftiz edilmeli, yıkanmalıdır.
 12. Hiçbir Yezidi mavi renkli elbiseler giymemeli, bir Müslüman'ın ustura ve tarağı kullanmamalıdır.
 13. Hiçbir Yezidi Müslümanların yemek pişirmek için kullandıkları kapları kullanmamalı ve hamamlarına gitmemelidir.
 14. Yezidilerin ceylan eti, marul, kabak, bamya yemekleri yasaktır⁹⁵.
- Yezidilerin dini ritüellerinin belirtildiği bu maddeler, Sultan Abdülaziz devrinde askere alınmak istenen Yezidilerin, dini ritüelleri gereğince askere gidemeyeceklerini arz ettikleri bir dilekçeden alınmıştır. Bu dilekçe 2 Yezidi şeyhi, 1 Yezidi piri ve 15 diğer etkili Yezidi tarafından imzalanmıştır. Dilekçe neticesinde, bedel karşılığında askere alınmalarına karar verilmiştir⁹⁶. Mirza Bey, Musul bölgesindeki yıllık askere alınması gereken Yezidilerin sayısının on dört kişi olduğunu, bu kişilerin özgürlükleri için 5.000 kese ödediklerini Chermshire'a ifade etmiştir⁹⁷.

⁹⁴ Bruinessen 2015, s. 45. Adeviyye tarikatının kurucusu sayılan Adî bin Müsâfir (ö.557/1162), mutasavvıf, âlim ve fakihdir. Adî bin Müsâfir'in önemi daha sonraki asırlarda Yezidilerin kendisine sahip çıkması ve onu pîr olarak kabul etmesinden kaynaklanmıştır. İslam esaslarına bağlı Sünni bir mutasavvıf olan Adî'nin İslamiyet'le bir bağlantıları kalmayan Yezidiler tarafından rehber olarak kabul edilmesinin nedeni, Adî'nin İslam âlemindeki yaygın şöhretinden yararlanmak istemelerinden kaynaklandığı iddia edilmiştir. Bkz; Uludağ 1988, s. 381.

⁹⁵ IOR/L/PS/20/144, Maunsell 1889, s. 149-150; Turan 1986b, s.137-140.

⁹⁶ IOR/L/PS/20/144, Maunsell 1889, s. 149-150.

⁹⁷ FO. 424/132, No. 103/6, Lieutenant Chermshire'in Notları..., s. 155-158.

Yezidilerin İkamet Ettiği Yerler: Yezidileri, kendi aralarında, aşiret ve herhangi bir aşirete bağlı olmayan şeklinde tasnif edebileceğimiz gibi, göçebe ve yerleşik olarak da sınıflandırmamız mümkündür. Çoğunluğu yerleşik hayat tarzını benimsemiş olan Yezidiler, geniş alanlarda dağınık şekilde hayatlarını idame ettirmişlerdir.

Chermside, gezi güzergâhının farklı birçok noktasında Yezidiler ile karşılaşmış, gezisi sırasında karşılaştığı Yezidilerin ikamet ettiği yerleri şöyle sıralamıştır;

- Cebel-Abyad arasındaki bölge;
- Mezopotamya'da Sincar tepeleri;
- Kışları Kuzey Mezopotamya ve Zaho yakınlarında, yazları Botan (Bohtan)'da geçiren göçebe aşiretlerin yaşadığı yerler;
- Bitlis Vilayeti'nin Siirt Sancağı'na bağlı Rıdvan Kazası ve Sason sınırlarında Zok çevresi;
- Midyat yakınlarında Cebel-i Tur (Tur Abdin);
- Botan;
- Karaca Dağ'ın doğusu ve Diyarbakır'ın güneybatısı;
- Van ve Bayezid civarı;
- Erivan civarı;
- Nur Dağı ve Halep arasındaki Kiort/Kürt Dağı.

Bunların dışında Chermside, Musul yakınlarında oldukça yoğun bir Yezidi nüfusu olduğunu belirtmiş ve bu bölgede yaşayan Yezidiler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.

a- Badri/Ba'adra: Osmanlı coğrafyasında Yezidiler için oldukça güvenli bir bölge olan *Badri*, aynı zamanda Yezidilerin en fazla geliştiği ve yayıldığı bölge olmuştur. *Badri*'de yer alan belli başlı Yezidi köyleri; Baadri, Bazeni, Basheika, Barseema, Anisifin, Khanikui ve Derebun'dur. Çok çalışkan oldukları bahis konusu olan *Badri* Yezidi çiftçileri, temel olarak tahıl üretmiş, zeytin, üzüm ve çeşitli meyveler yetiştirmişlerdir. *Badri*'deki Yezidi Aşiretleri, bölgenin kuzey-batı dağ yamaçlarında ikamet etmişlerdir. Bu Yezidi aşiretleri; Derebun, doğuda Sheika, Zeni ve önemli bir aşiret olan Kaidi adlı aşirettir.

Konsolos Chermside, *Badri*'de Yezidilerin lideri Mirza Bey ile görüşmüş, görüşme sırasında Mirza Bey *Badri*'deki Yezidi hane sayısının 12.000 olduğunu ifade etmiş, Chermside ise *Badri*'deki toplam Yezidi nüfusun tahminince 30.000'i aşmayacağını belirtmiştir. Ayrıca Chermside, Yezidilerin 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Revanduz Feodal Bey'ince katledildiklerini, nüfuslarının bu nedenle daha önceki dönemlere kıyasla azaldığını iddia etmiştir.

b. Sincar: Sincar'daki Yezidi köyleri, Sincar Dağının her iki yüzünde, dağın üst kesimlerinde konuşlanmışlardır. En önemli köyleri; Mirkhan, Bukra, Yusufa, Aldnia, Ameyra, Semokiya ve Keraniya'dır. Köylüler taraçalarda ekim yapmış; incir, birkaç tür üzüm, dut ve bazı meyveler yetiştirmişlerdir. Bölgedeki Yezidi Aşiretlerinin isimleri doğudan batıya doğru Bukra, Mirkhan, Mendka, Ameyra, Hubaba, Hiska, Ba Khaled, Al Dukhi, Simokiyah ve Keraniyah'dır. Bu aşiretler birbirleriyle sürekli husumet halinde olmuşlardır. Chermside, Sincar Yezidilerinin eski zamanlarda Musul Paşaları, daha sonraki dönemlerde ise Arapların sık sık saldırılarına, yağmalarına maruz kaldıklarını yazmıştır.

Teğmen Herbert Chermshire'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

Sincar'da çok sayıda küçük Yezidi reis bölgeyi komuta etmişlerdir. Chermshire, bu reislerden biri ile görüşmüştür. Chermshire'a nüfusla ilgili bilgi veren Yezidi reisi, Sincar'da 7.000 hanenin ikamet ettiğini söylemiştir. Chermshire bu bilginin şüpheli olduğunu, doğruyu yansıtmadığını belirtmiştir⁹⁸. Sincar'daki nüfusa dair yine yakın dönemi içeren başka bir İngiliz belgesine bakıldığında Sincar'da yaklaşık 20.000 Yezidi'nin ikamet ettiği belirtilmiş⁹⁹, reisin Yezidi sayısını fazla göstermeye çalıştığı açık bir şekilde görülmüştür. Sincar'da, Yezidiler dışında bazı Müslüman Kürtler ve Mendkalar ikamet etmişlerdir. Mendkaların önemli bir kısmı İslamiyet'i kabul etmişlerdir¹⁰⁰.

c. Göçebe Yezidiler: Göçebe ya da Koçer Yezidiler, kışları Habur Ovası'ndaki Zaho yakınlarındaki Dereburun'da, Dicle ve Sincar arasında; yazları Şırnak'ın kuzey doğusunda, kuzey Botan'da ve Yukarı Habur Vadisi'nde geçirmişlerdir. Yezidi inancına sahip göçebe aşiretler olan Hawirri ve Reşkan 1.600 aileden, Taiyarlar 800 aileden müteşekkildir. Bu Yezidi aşiretlerden Taiyarlar, İslamiyet'i benimsemişlerdir. Konsolos göçebe Yezidilerin gelişmiş bir topluluk olmadıklarını, sayılarının da tam olarak belli olmadığını belirtmiştir.

d. Rıdvan: Rıdvan çevresinde, Garzan bölgesinin kuzeyinde ve Rıdvan'dan Siirt'e doğru uzanan hat boyunca Yezidi köyleri sıralanmıştır. Bu köylerden en önemlisi Guselda adlı köydür. Rıdvan'da Abkir, Siirt yakınlarında Akonisi ve Zok yakınındaki Berak adlı Yezidi Aşiretleri ikamet etmişlerdir. Konsolos Chermshire, Rıdvan'ın bir zamanlar neredeyse tamamen Yezidi olduğunu, ancak gezi yaptığı dönemde çok az Yezidi ailesinin kaldığını belirtmiştir.

e. Cebel-i Tur: Cebel-i Tur'daki Yezidi Köyleri, batıdan güneye, Midyat'tan güneydoğuya doğru sıralanmışlardır. Cebel-i Tur'da toplamda 13 köy olmakla birlikte, en önemlisi Baguine adlı köydür. Buradaki Yezidi Köylerin Mardin Mutasarrıflığından çok çektikleri, köylerin ise başıbozuklar ve zaptiyeler tarafından sık sık yağmalandığı iddia edilmiştir.

f. Botan, Dadoudiyeh, Kurt Dağı, Van ve Bayezid: Konsolos Botan'ın batısında Deh ve Cezire arasında Bahsa adlı bir Yezidi Köyü ile Karaca Dağın eteklerindeki platoda, Diyarbakır'ın 18 mil güney batısındaki bölgede Daoudiyeh adlı Yezidi Köyü ile karşılaşmıştır.

Konsolos Chermshire, Kilis üzerinden batıya doğru uzanan hattın güneyinde birkaç Yezidi yerleşimi, yaklaşık yirmi köy ve mezra ile karşılaşmıştır. Konsolos buradaki Yezidilerin kötü şöhretlerinin olduğunu ancak bu olumsuz şöhretin yanında çok misafirperver olduklarını ve tüm Yezidiler gibi, hanelerinde ve kişisel olarak Kürtler, Araplar veya Hristiyanlardan çok daha temiz olduklarını belirtmiştir. Konsolos, Van ve Bayezid bölgesindeki Yezidiler ile ilgili olarak bölgede Suppu Kaulu adında önemli bir Yezidi Aşiretinin olduğunu, Van ve Erivan'daki Yezidiler hakkında ise bilgi verecek yeterlilikte olmadığını belirtmiştir.

⁹⁸ FO. 424/132, No. 103/6, Lieutenant Chermshire'in Notları..., s. 155-158.

⁹⁹ IOR/L/PS/20/144, Maunsell 1889, s. 150.

¹⁰⁰ FO. 424/132, No. 103/6, Lieutenant Chermshire'in Notları..., s. 155-158.

Nüfus Bilgileri: Konsolos Chermside, Osmanlı coğrafyasındaki Yezidilerin toplam nüfusunun yaklaşık 50.000 olduğunu, Rusya'daki Yezidilerin ise sayılarının 10.000'i aşmayacağını, daha önceki dönemler ile karşılaştırdığında nüfuslarının bir hayli azaldığını belirtmiştir¹⁰¹. Yaklaşık aynı döneme tekabül eden başka bir İngiliz belgesinde de Yezidilerin toplam sayısının 60.000 civarında olduğu belirtilmiştir¹⁰². Vilayet Salnâmeleri, bölgedeki İngiliz Konsolosların kendi verileri ve elçiliğe sunulan diğer raporlar göz önüne alınarak bölgesel ölçekte Yezidi nüfusuna bakıldığında karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır;

Erzurum Vilayeti ile ilgili 1881 yılı Ermeni Patrikhanesi'nin verdiği istatistiğe göre Bayezid Sancağı'nda 2.700 Yezidi¹⁰³, sadece erkek nüfusa yer verilen 1299 (1882) senesine ait Erzurum Vilayet Salnâmesine göre Bayezid Sancağı'nda 900 Yezidi ikamet etmiştir¹⁰⁴.

1881 yılı Yüzbaşı Clayton'ın Van Vilayeti ile ilgili verdiği bilgiye göre vilayet dâhilinde 2.500 Yezidi, Ermeni Patrikhanesi'nin verdiği bilgiye göre 5.860 Yezidi ikamet etmiştir¹⁰⁵. Her iki veri arasında iki katından fazla bir fark olduğu görülmektedir.

1881 yılı İngiliz konsolosluk belgelerinde Bitlis Vilayeti'nde 2.417 Yezidi¹⁰⁶, 1881 yılı Ermeni Patrikliğinden alınan istatistikte Siirt Sancağı'nda dâhil olmak üzere Diyarbakır Vilayeti'nde 5.000 Yezidi ikamet etmiştir¹⁰⁷. 1881 yılı Siirt Sancağı'na ait nüfus istatistiğine göre Rıdvan Kazasında yer alan 5 Yezidi Köyü'nde, 2.417 Yezidi ikamet etmiştir¹⁰⁸.

Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinin karşılaştırmalı Yezidi nüfusu¹⁰⁹;

Kaynak	Yezidi
1869 Konsolos Taylor	2.000
1878 Berlin Projesi	13.000
1880 Charles Dilke'ye yetkililerin sunduğu veri	3.627
1880 Patrikhane	20.000

Çeşitli kaynaklara göre Siirt Sancağı'nda dâhil olmak üzere Diyarbakır Vilayeti'nde Yezidi nüfusuna bakıldığında 1869 yılına ait Konsolos Taylor'ın verdiği bilgiye göre 8.000, 1880 tarihli Ermeni Patrikhanesinin verdiği rakamlara göre vilayette 5.000 Yezidi ikamet etmiştir¹¹⁰.

¹⁰¹ FO. 424/132, No. 103/6, Lieutenant Chermside'in Notları..., s. 155-158.

¹⁰² IOR/L/PS/20/144, Maunsell 1889 s. 151.

¹⁰³ FO. 424/123, No.27/3, Major Trotter'den Earl of Dufferin'e, 11 Temmuz 1881, s. 40.

¹⁰⁴ *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, H. 1299 (M. 1882), Def'a 49, Erzurum Vilâyet Matbaası, s.154-155.

¹⁰⁵ FO. 78/3286, No. 3, Major Trotter to Earl of Dufferin, 29 Eylül 1881.

¹⁰⁶ FO. 78/3286, No. 3, Major Trotter'dan Earl of Dufferin'e, 29 Eylül 1881.

¹⁰⁷ FO. 424/107, No.104/3, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, s. 177.

¹⁰⁸ FO. 424/123, No. 139/4, Siirt Sancağı'nın Nüfus Durumu, Eylül 1881, s. 195.

¹⁰⁹ Bu istatistiğe Bitlis Vilayeti'nin Siirt Sancağı dâhil değildir. Bkz; FO. 424/107, No.104/3, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, s. 177.

¹¹⁰ FO. 424/107, No.104/3, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, s. 177.

Karakteristik Özellikleri ve Yezidilerle İlgili Bazı Diğer Bilgiler: Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşan Yezidiler, yazılı bir dil kullanmaları gerektiğinde, Kürtçe ile olan ilişkisinden dolayı Farsçayı kullanmışlardır. Hemen hemen herhangi bir eğitim kurumunun olmadığı Yezidilerde, Şeyh Nasır ve Mirza Bey dâhil olmak üzere genel olarak okuma ve yazma bilmedikleri görülmüştür.

Konsolos Chermshire, Musul, Halep ve Şam'daki bir grup Yezidi dışında, Yezidilerin yalnızca tarımla uğraştığını, pastoral, çalışkan bir halk olduklarını belirtmiştir. Yezidiler bazı yerlerde Hıristiyanlarla aynı köylerde yaşamış ve onlarla iyi geçinmişlerdir, Alkuş ve Tall Kayf'da Hıristiyanların tarlalarında çalışmışlardır. Kiliselerdeki dini ritüellere katılmışlar ancak hiçbir şekilde din değiştirmeyi kabul etmemişlerdir¹¹¹. Chermshire, Musul çevresindeki Yezidilerin çok barışçıl olduklarını, ancak başka yerlerde ikamet eden Yezidilerin kötü şöhretleriyle nam saldıklarını, bu durumun ise insanların onlara karşı menfi tutumlarından kaynaklandığını iddia etmiştir¹¹².

2.3. Kürtler

Teğmen Chermshire, Torosların güneyinden Fırat'ın doğusuna kadar uzanan bölgede yaşayan Kürtlerle ilgili ayrıntılı bilgiler içeren raporlar kaleme almıştır. Bu raporlar neticesinde Teğmen Chermshire, Anadolu Genel Konsolosu William Wilson tarafından takdir edilmiştir.

Konsolos Chermshire, ilk olarak Kürtleri rakipsiz pastoral bir halk, genel olarak ise bir dağ halkı olarak tanımlamıştır. Kürtleri, aşiret, herhangi bir aşirete bağlı olmayan reaya ve göçebe/koçer olarak sınıflandırmıştır. Chermshire, Aşiret Kürtleriyle ilgili olarak Kürtlerin büyük çoğunluğunun aşiretlere mensup olduklarını ve aşiretlerin de kendi aralarında daha küçük gruplara bölündüğünü, 10.000'in üzerinde üyesi olan aşiretlerin nadir, ortalama aşiretlerin ise 3.000 kişiden oluştuğunu belirtmiştir.

Büyük bir kısmını kapsamakla birlikte Kürtler, kışın yerleşik, yazın ise kışlıklarından yalnızca birkaç mil uzaklıkta hatta bazen köylerinin görüş alanındaki ovalara göç etmiş ve çadırlarda yaşamışlardır. Yazı geçirdikleri ovaları genellikle değiştirmemişlerdir¹¹³. Kürtler genellikle Mayıs ayında ovalara gitmiş ve Ekim ayında ovalardan ayrılmışlardır. Göç sırasında çok sayıda Kürt, Dicle nehrinin ötesine geçmiştir. Bu vesile ile Musul ve Cezire'deki köprüler, hükümetin vergi aldığı, yetkili geçiş yerleri olmuştur. Konsolos Chermshire, vergiler dışında yasadışı ödemeler nedeniyle birçok Kürt'ün başka bir yerden geçtiklerini, kendisinin de bir geçişe şahit olduğunu belirtmiştir.

Aşiret Kürtlerinin dışında, reaya olarak adlandırılan Urfa, Diyarbakır ve Musul yakınlarındaki Mezopotamya ovalarının kuzey kısımlarında bulunan Kürt Köylerinin çoğu

¹¹¹ FO. 424/132, No. 103/6, Lieutenant Chermshire'in Notları..., s. 155-158. İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin, 19.yüzyılın başlarında Yezidilere yönelik misyonerlik faaliyetleri, 20. yüzyılın ilk yıllarından I. Dünya Savaşı'na kadar şiddetini artırarak devam etmiştir. Bkz; Abca 2006, s. 4.

¹¹² FO. 424/132, No. 103/6, Lieutenant Chermshire'in Notları..., s. 155-158.

¹¹³ FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151. Sınırlı/yarı göçerlikte köylerle yaylalar arasındaki mesafe birkaç saatle birkaç gün arasında değişmiştir. Köyde yapılacak herhangi bir iş olduğunda erkekler köye gitmiş, kısa süre içinde çadırlarına geri dönmüşlerdir. Bkz; Bruinessen 2015, s.34.

herhangi bir aşirete mensup değillerdi. Ovalarda veya alüvyon vadilerinde yaşayan bu Kürtler, aşiret Kürtlerine oranla daha çok toprak işleyerek hayatlarını idame ettirmişlerdir ve aşirete mensup olan Kürtler tarafından hor görülmüşlerdir.

Aşiret ve reaya olan Kürtlerin dışında Koçer olarak adlandırılan göçebe Kürtler, yazları dağlık bölgelerde-ovalarda, kışları ise dağların güney kısımlarında, çoğunluğu Dicle kıyılarında (İki Zap ve Diala'da) bir kısmı da Sincar tepeleri gibi Mezopotamya çöllerinde geçirmişlerdir. Göçebe Kürtler, Bedeviler gibi sürekli hareket etmemiş, kışın tamamını ve yazın da büyük bir kısmını, eğer meraları elverişli ise buldukları bölgelerde geçirmişlerdir. Koçerler genel olarak, hükümete sadece koyun vergisi ve sabit bir miktar ödeme yaptıkları için maddi durumları yerleşik olanlardan daha iyi olmuştur. Ancak az da olsa ödedikleri vergiler haricinde, çölde mera hakkı için, Bedevilere “khoa” ya da “kowie” adında ödeme yapmışlardır. Konsolos Chermide, Bedeviler gibi, Koçerlerin de mobilyaları ve eşyalarının basit şeylerden oluştuğunu, sefil bir şekilde yaşadıklarını, hem Koçerlerin hem de yerleşik Kürtlerin iyi halıları olmakla birlikte çok az üretim yaptıklarını belirtmiştir. Ayrıca Chermide, Koçer Aşiretlerinin büyük bir kısmının kötü şörete sahip olduklarını yazmıştır¹¹⁴. Koçerler, zorlanmadıkça tarımla uğraşmamışlar, yarı göçebelere kıyasla daha uzak mesafelere göç etmişler, daha büyük sürüler beslemişlerdir¹¹⁵. Göçebe Kürtlerin ikamet ettiği bölgeler şöyledir;

a- Diyarbakır, Siirt hattı, ardından doğuya Botan ve Botan'ın kaynağına ve İran sınırına kadar olan bölge,

b- Bağdat yakınındaki 34°21' kuzey enlemindeki Hanekin'e kadar güney sınır,

c- Hanekin'in batısından Dicle'ye, Dicle'den Diyarbakır'a kadar olan bölge.

Konsolos Chermide Kürtlerin dini yapılarını, iş ve sosyal hayatlarını, kişisel özelliklerini sıralarken ağır hakarete varan cümleler sarf etmiş, Kürtlerle ilgili “misafirperver” olmaları dışında pek de müspet bir şey yazmamıştır. Chermide'in raporlarında Kürtlerle ilgili verdiği bazı bilgiler şöyledir;

“Kürtler, beylik zamanlarında daha dindar bir halk idi, reisler cami yaptırılardı şimdi ise büyük köylerin olduğu yerlerde bile camiler çok nadirdir, bu konuda Kürtlerin yaşadığı kısım ile Anadolu arasında büyük bir zıtlık vardır. Bölgelere göre değişiklik göstermekle birlikte, reisler ve yaşlı erkekler dışında dua eden birilerini görmek pek nadirdir.” “Uzak bölgelerde, Kürt Ağaları hâlâ önemli etkiye sahiptirler ve sıradan halk, ağalarına hükümete göstermedikleri bir teslimiyetle bağlıdır.”

“Eğitim seviyeleri çok düşüktür ancak okuma yazma bilen adamlar da vardır.”

“Erkekler genel olarak iyi bir fiziğe sahiptirler, hareketlerinde ise yavaşlardır. Göçebe Kürtler daha kuvvetlidirler. Kadınlar, Türk kadınlarından daha akıllı görünmektedirler. Muhtemelen bu durum daha özgür olmalarından kaynaklanmaktadır. Reislerin aileleri dışındakiler peçe takmamakta/örtünmemektedirler. Oldukça güzel görünmelerine rağmen, genellikle çok kirlidirler”

“Raki, kırsal bölgelerde neredeyse hiç bilinmemekte, merkezlerde de Anadolu'ya kıyasla daha az bilinmektedir.”

¹¹⁴ FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151.

¹¹⁵ Bruinessen 2015, s.35.

Teğmen Herbert Chermiside'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

"Kürtler çok gezgin değillerdir ve nadiren Kürt bir katırcı ya da deveci bulunur, el sanatları ile pek uğraşmazlar, küçük kasabaların çoğunda zanaatkârlar yabancısıdır. Ancak Kürtlerin ikamet ettiği güney bölgelerde Kürt tüfekleri, hançerler ve benzeri şeyler yapan ve hatta Martini ve Winchesterların taklitlerini ortaya çıkaran Kürtler vardır, ancak bunlar sadece aşırı güneydedir."

"Kürtlerin, askerlik hizmetine radikal bir itirazı vardır. Türk makamları tarafından Kürtleri Yemen gibi uzak yerlere gönderme konusunda kabul edilen çözüm, askerlik hizmetini makul hale getirmemiştir." "Kürtler şehirli değillerdir ve küçük yerlerde yaşarlar. Şaşılacak şekilde gelişmemişlerdir."

"Kürtler, ikamet ettikleri dağlarda bile iyi bir rehber değillerdir, dikkatsiz, ahmak avcılardır. Silahları çakmaktaşı bir tüfektir; kısa mesafelerde makul- atış menzili 200 metredir." "Kürtler, ekip-biçme konusunda oldukça ilgisizlerdir ve daha çok koyun ve keçileri (çoğu tiftik) için dağlık alanları tercih etmişlerdir".

"Kürtler, Arnavut, Bosnalı ve diğerleri gibi iyi dağ savaşçıları değillerdir." "Kürt'ün Türk veya Arap'tan daha haşin olduğuna dair genel kabul gören görüşten farklı düşünmüyorum."

"Kürtler herhangi bir yatırımda bulunmazlar, çok fakir bir Kürt, iyi meblağa rehber olmayı ya da hayvanını kiraya vermeyi reddeder, hatta bir Hristiyan köyünde aynı tutarı sağlayacak olan teklif iki katı veya üç katı olsa bile bu işe kalkışmaz."

"Rusya'ya karşı geleneksel düşmanlık Kürt dağlarında bir hayli yaygındır, İngilizlere karşı ise hala çok nazik duygular beslemektedirler."

"Küçük Kürt kasabalarındaki Kürtler, genellikle Yahudi ya da Hristiyanlardan borç alırlar ve Kürtler her koşulda borç almaya hazırlardır."

"Büyük şehirlerde kalıcı olarak ikamet eden Kürtler azdır."

"Kürtçe konuşan yarı kan/melez Kürtler, başta Diyarbakır olmak üzere başlıca vilayetlerde bulunurlar. Ancak Mardin'de şehrin doğu ve batı uçlarında iki küçük Kürt aşireti kendilerine şehir kurmuşlardır¹¹⁶."

Kürt Nüfusu: Aşağıda verilen nüfus bilgileri, bölgede görev yapan İngiliz Konsolosların çalışmaları ve İngiliz Büyükelçiliğine sunulan diğer raporlar göz önüne alınarak hazırlanmıştır.

Kaynak	Kürt Grupları	Erzurum/ Van/Bitlis ¹¹⁷	Diyarbakır	Mamuret ü'l-Aziz	Halep
1869 Konsolos Taylor	Kurmanci Kürtler	320.000	391.000 ¹¹⁸	100.000	
	Kürt Zazaları	158.000			
	Kürt Zazaları ve		12.500 ¹²⁰	30.000	

¹¹⁶ FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151.

¹¹⁷ Bu istatistiğe Siirt Sancağı dâhil edilmemiş, Siirt, Diyarbakır Vilayeti'ne dâhil edilmiştir. Bkz; FO. 424/107, No.104/3, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, s. 177.

¹¹⁸ Zazaların bu gruba dâhil edilip edilmediği bilinmemektedir. Bkz; aynı yer.

¹²⁰ Konsolos bu grubun büyük ihtimalle Kızılbaş Türkler olduğunu belirtmiştir. Bkz; aynı yer.

	Kızılbaşlar ¹¹⁹				
1878 Berlin Projesi	Kurmanci Kürtler	80.000			
	Kürt Zazaları	35.000			
1880 Charles Dilke'ye verilen resmi rakamlar	Kurmanci Kürtler	273.095			
	Kürt Zazaları	67.369			
1880 Ermeni Patriği'nin verdiği resmi rakamlar	Kurmanci Kürtler	40.000 ¹²¹	30.000 ¹²²		40.000 ¹²³
	Kürt Zazaları	140.000 ¹²⁴			
	Kürt Zazaları ve Kızılbaşlar ¹²⁵		55.000 ¹²⁶	55.000 ¹²⁷	15.000
1880 Resmi rakamları ¹²⁸	Kurmanci Kürtler		328.174	337.788	Yaklaşık 539.702

Kürtlere Dair Bazı Diğer Bilgiler: Konsolos Chermside, daha önceki dönemlerde Kürt Beylerinin birçoğunun evleri ve kalelerinin önemli mimari yapılara sahip taş binalar olduğunu, ancak bölgeyi gezdiği dönemde bu yapıların neredeyse tamamının harap olduğunu belirtmiştir. Halkın evleri ise genel olarak düz çatılı kulübelerdir; dağlık bölgelerde genellikle kaba toprak ve taş molozlardan, düzlük kesimlerde topraktan inşa edilmiştir. Evlerde genellikle bir oturma odası ve bir veya daha fazla ahır vardır. Bazen sadece bir oda, ahır ve konut olarak kullanmıştır. Daha yüksek bölgelerde evler, önemli ölçüde gömülü, toprağın altındadır ve çatıları neredeyse zeminle aynı seviyededir, genellikle koyun ve sığırları da içerecek şekilde çok daha büyük inşa edilmiştir. Odun bulunmayan ovaların bazı yerlerinde evler, çamurdan inşa edilmiş küçük kubbeler şeklindedir. Konsolos, bazı köylerin büyük arı kovanlarından oluşan bir topluluk gibi görüldüğünü ifade etmiş, bugün hala Urfa Suruç'ta varlığını devam ettiren kümbet evlerden bahsetmiştir. Koyun, keçi, öküz, at ve eşek, nadiren de deve ve manda Kürtlerin mal varlıkları oluşturmuştur, az sayıda katır besleyip, yetiştirip, satmışlardır. Çok kısa bir kama, çakmaklı tüfek ve tabancalar ve sopalar (clups) Kürtlerin başlıca silahlarıdır. Avcı bıçağı ve daha güneydeki aşiretler tarafından bazı mızraklar kullanılmıştır.

¹¹⁹ Zazalar, Kızılbaş Kürtler ve Kızılbaş Türkler bu sayıya dâhildir. Bkz; aynı yer.

¹²¹ Orijinal dokümanda Bedevi Kürtler adı verilmiştir. Bkz; aynı yer.

¹²² Ermeni Patriği tarafından Arap Kürtleri olarak adlandırılmıştır. Bkz; aynı yer.

¹²³ Patrik tarafından Arap-Kürtleri adı verilmiştir. Bkz; FO. 424/107, No.104/3, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, s. 178.

¹²⁴ 10.000 Alevi/Kızılbaştır. Konsolos Henry Trotter Ermeni Patriği tarafından bu kişilerin Ermeni oldukları iddia edildiğini ancak şüphesiz bu grubun Müslüman olduğunu belirtmiştir. Bkz; FO. 424/107, No.104/3, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, s. 177.

¹²⁵ Zazalar, Kızılbaş Kürtler ve Kızılbaş Kürtler bu sayıya dâhildir. Bkz; aynı yer.

¹²⁶ Ermeni Patriği bu sayının 40.000'nin Alevi ve 15.000'nin Kızılbaş olduğunu iddia etmiştir. Henry Trotter, kadarıyla her ikisinin de aynı olduğunu belirterek doğru bir değerlendirme yapmıştır. Bkz; aynı yer.

¹²⁷ Ermeni Patriği bu sayının 30.000 Zaza, 10.000 Alevi ve 15.000' Kızılbaş olduğunu belirtir. Bkz; FO. 424/107, No.104/3, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, s. 178.

¹²⁸ FO. 424/107, No.104/3, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, s. 177-178.

Teğmen Herbert Chermiside'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

Konsolos Chermiside, Kürtlerin yaşadığı daha uzak bölgelerde çok sayıda feodal yapı izlerinin var olduğunu belirtmiştir. Çoğu durumda reislerin Hıristiyanlardan şantajla para sızdırdığını, periyodik baskınların aşiret hakkı gibi algılandığını iddia etmiştir. Konsolos Muş ve Diele arasındaki dağlık bölgede Botan, Yukarı Habur, Pervari ve Büyük Zap Vadisinin dağlık alt kesimlerinde bu uygulamanın görüldüğünü belirtmiştir. Konsolos bu uygulamayı, daha sonraki yerlerde vergi olarak adlandırmıştır. Bu verginin bazı yerlerde ürünün dörtte biri kadar olduğunu belirtmiştir.

Konsolos Chermiside, çok az sayıda Kürt memurun olduğunu, bunların da az bir kısmının gerekli niteliklere sahip olduğunu yazmıştır. Türk memurların ahlaksızlıklarında, Kürt memurlarıyla paydaş olduklarını iddia etmiştir¹²⁹.

Bazı Aşiretlerin Listesi

Bu listedeki aşiretler çoğunlukla Kürt Aşiretleri olmakla birlikte Arap, Yezidi, Keldani, Nasturi aşiretlerini de içermektedir. Ekteki harita üzerinde yer alan numaralar ile aşağıda sıralan aşiret numaraları aynıdır. Bu şekilde aşiretlerin ikamet ettikleri yerler daha kolay bir şekilde tespit edilebilir. Aşağıda yer alan bilgilerin büyük bir kısmı Teğmen Chermiside'in hazırladığı raporlardan elde edilmiştir¹³⁰.

Kürt Aşiretler, kendilerine özgü dâhili yapıya sahip birimlerdir. Bu aşiretler kendi içlerinde alt aşiretlere bölünmüşlerdir. Bu alt aşiretler de kendi içlerinde klan, sülale ve benzeri daha küçük birimlere ayrılmışlardır. Hangi birime ne ad verileceğini tespit etmek yani hangi birimi aşiret veya aşiret konfederasyonu, kabile ya da sülale olarak adlandırmak oldukça zordur. Benzer bir zorluk, liderlik unvanlarıyla ilgili de karşımıza çıkmıştır. Zira tüm alt birimlerin başındakilere herhangi bir fark ortaya koyulmadan yani aşiret, kabile, sülale reisleri arasında bir ayırım yapılmadan "ağa" terimi kullanılmıştır¹³¹. Teğmen Chermiside da Kürtlerle ilgili bilgiler verirken hem bu gruplara hem bu grupların başındakilere ne ad vereceği konusunda bazı çıkmazlara girmiştir. Bazı Kürt gruplarına "tribe-aşiret", bazılarını "family-aile" bazılarını ise herhangi bir gruba dâhil etmemiş, yalnızca isimlerini yazmıştır. Aşiretlerin başında bulunan kişilere de kimi yerlerde "Chief-Şef", "Chieftain-Kabile Reisi", kimi yerlerde "Agha/Ağa" adını vermiştir. Sadece çok büyük aşiretlerin başındaki kişilere "Beg-Bey" demiştir.

1. Suruç Kürtleri: Urfa'nın güney batısında, Suruç Ovasındaki Suruç Kürtleri çok sayıda küçük topluluğun bir araya gelmesiyle, yaklaşık 15.000 kişiden müteşekkildir. Yerleşiktirler ve evleri arı kovanına benzer, kübnet şeklinindedir. Dil olarak Kürtçe'nin Kurmanci¹³² lehçesi ve de Arapça konuşmuşlardır. Ayrıca Konsolos, Fırat'ın doğusunda ve Birecik, Urfa, Siverek hattında, Suruç Kürtlerinin kuzeyinde, Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşan yerleşik Kürtlerin önemli aşiretler olmadıklarını belirtmiştir¹³³.

¹²⁹ FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151.

¹³⁰ FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151.

¹³¹ Bruinessen 2015, s.82; 131.

¹³² İran dillerinin kuzeybatı ya da güneybatı grubundan olan Kürtçe, Kurmanci, Sorani, Sineşi, Kermanşahi, Leki gibi birçok değişik lehçeye ayrılmıştır. Bu lehçeler birbirini az anlayan ya da hiç anlamayan gruplara ayrılmışlardır. Kurmanci ise, Kuzey ve Kuzeybatı lehçelerin genel adıdır. Bkz; Bruinessen 2015, s. 41.

¹³³ FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151.

2. Milli Aşireti¹³⁴: Urfa'nın doğusundan Viranşehir'e ve kuzeydoğuya hemen hemen Siverek'e kadar uzanan bölgede ikamet etmişlerdir. Sayıları önceki dönemlere kıyasla azalmakla birlikte yaklaşık 12.000 çadır¹³⁵, pek çok alt aşirete sahiplerdir¹³⁶. Yarı göçebe ve pastoral bir aşiret olan Milli Aşireti'nin mezarları, çoğunun ise sadece çadırları vardı. Göçlerinin yönü kışın buldukları bölgenin hemen güneyindeki çöle doğru olmuştur. Göç ettikleri muhitte otlaklar için Araplara haraç ödemişlerdir. Ayrıca, yakın köylerden şantajla para elde etmişlerdir. Dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesi ve Arapça konuşmuşlardır¹³⁷.

3. Karakeçililer: Siverek yakınlarındaki Kara Keçililer, yerleşik ve pastordur; bir kısmı ise yarı göçbedir. Sayıları yaklaşık 500 aile civarındadır. Konsolos Chermide, Karakeçililerin Alevi olduklarını, Zazaca ya da ona benzeyen bir lehçe ile konuştuğunu belirtmiştir.

4. Kiki/Kîkî: Milli Aşiretinin doğusunda ve çöl sınırı boyunca Mardin ve Milliler arasında, yarı göçebe Kikiler ikamet etmişlerdir. Milliler gibi Araplara otlak için haraç ödemişlerdir. Yakın köylerden şantajla para almışlardır. Dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesi ve Arapça konuşmuşlardır. Sayıları 900 çadır civarındadır.

5. Meshkilis/Meşkini¹³⁸: Mardin'in hemen batısında ve şehrin batı ucunda 250 haneden müteşekkil Meşkiniler ikamet etmişlerdir. Dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesi ve Arapça konuşmuşlardır.

6. Aisa-Beghia: Midyat'ın batısında bulunan yerleşik bir gruptur. Dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır, sayıları 400 hane civarındadır.

7. Halil-Beghia: Midyat civarında Estel, Nunib (Yenice), Shorisba (Şorızbah-Şoruzbah/Çavuşlu), Apsih (Epşe/Şenköy)'de ikamet etmişlerdir, yerleşiktirler, dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır, sayıları 400 hane civarındadır.

8. Heverki: Midyat'ın güneyinde Enkel, Kefr Shame, Dalin'de, Dalin ile Cezire arasında Meziza'da, Nusaybin ve çevresinde yerleşik Heverkiler ikamet etmişlerdir. Dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır, sayıları 400 hane civarındadır.

9. Sowr: Mardin'in kuzeydoğusunda bulunan Arap kökenli bir aşirettir. Yerleşiklerdir, Sünniliğin Hanifi mezhebine mensuplardır. Dil olarak genellikle Arapça ve bazen de Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır, sayıları 450 hane civarındadır.

10. Deveriya: Sow ile Hasankeyf arasında ikamet eden, dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşan, yerleşik bir aşirettir. Konsolos çok kötü şöhretlerinin olduğunu, sayılarının ise muhtemelen 300 ailenin altında olduğunu belirtmiştir

11. Habezbeni/Habızbini/Habızbini: Hasankeyf ile Deveriya arasında ikamet etmişlerdir, yerleşiktirler. Sayıları çok fazla olmayan Habezbeniler, dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır.

¹³⁴ Milli Aşireti, Osmanlı kayıtlarında "Milli", "Millili" yahut "Ekrâd-ı Millili" şeklinde geçmektedir. Bkz; Bozan 2017, s. 4.

¹³⁵ FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151.

¹³⁶ IOR/L/MIL/17/15/22; Kurdistan and the Kurds, Published by General Staff, 1919, p. 26-27.

¹³⁷ FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151.

¹³⁸ Çalışmada yer verilen aşiret isimlerinin birçoğu ağız farklılıklarından dolayı günümüzde, birçok farklı isimde telaffuz edildiği görülmektedir.

Teğmen Herbert Chermside'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

12. Kefr Joz: Kefr Joz ovasında ikamet eden Kefr Joz Kürtleri, yerleşiktirler. Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır, sayıları 400 hane civarındadır.

13. Reşkotan: Dicle Nehri merkezinin kuzeyinde Batman suyunun bitişiğindeki Bişeri bölgesinde Reşkotan Kürtleri ikamet etmişlerdir. Göçebedirler, yaylakları Sason ve Muş yakınındadır. 500 haneden müteşekkildir. Dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır. Konsolos Chermside, Reşkotanların, büyük soyguncu olduklarını yazmıştır.

14. Alıkanlı: Alıkanlı Kürtleri göçebedir ve Reşkotanlar gibi kışları Rıdvan tarafında Bişeri bölgesinde, yazları Sason ve Muş yakınında geçirmişlerdir, sayıları 400 ile 500 aile civarındadır.

15. Pinjinerlu Kürtleri: Göçebedirler; kışları Bişeri'de Bitlis ve Muş arasındaki bölgede, yazları Ali Dağ'da geçirmişlerdir. Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşan Pinjinerlu Kürtlerinin sayıları 1000 aile civarındadır.

16. Atmanka/Atmanki: Göçebedirler, yazları Batı Botan'da; kışları Til yakınında, Dicle ve Botan'ın kavşağında geçirmişlerdir¹³⁹. Dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesi konuşmuşlar, sayıları 1.200 ile 1.500 aile civarındadır.

17. Ayruh: Siirt'in 25 mil güneydoğusunda Botan'da bulunan yerleşik Ayruh Kürtleri, Kürtçenin Kurmanci lehçesi konuşmuşlar ve yaklaşık 600 haneden müteşekkildir. Konsolos Chermside, ailenin kötü şöhrete sahip olduğunu yazmıştır¹⁴⁰.

18. Pervari Kürtleri: Pervari, İmâdiye'nin kuzeyinde yer alan büyük bir bölgedir, bölgede yaklaşık 50 Kürt Köyü ve birkaç Nasturi köyü vardır¹⁴¹. Pervari Kürtleri yerleşik, 500 aileden müteşekkildir. Dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır.

19. Müks Kürtleri: Pervari Kürtlerinin kuzeyinde ve Van Gölü'nün güneyinde Müks'te ikamet etmişlerdir. Yerleşik ve 1.200 aileden müteşekkildir.

20. Miran: Göçebe olan Miran Kürtlerinin yazlıkları Doğu Botan'ın yüksek ovaları, Herekol Dağı ve Müks'ün güney bölgesi ve Ajirof dağlarının kuzeyine kadar, Van Gölü ile Botan arasındaki havzadadır. Kış mahalleri Cezire'nin altındaki Dicle'nin sağ kıyısı boyunca ve bazen Sincar tepelerine kadar uzamıştır. Tai Araplarına mera için ödeme yapmışlardır. Dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır, sayıları 1,600 ile 1,800 çadır arasında değişiklik göstermiştir.

21. Havirri ya da Haivarri: Göçebe bir Yezidi Aşiretidir. Dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır. Yazlıkları, Şırnak'ın 20 ile 30 mil kuzey doğusunda, Botan Pervari'nin güney doğusunda, Zozari Mamiri Dağlarının altında (11.000 feet); kışlıkları, Zaho yakınlarında Habur Vadisinde Douban adı verilen yerdedir; sayıları 500 çadırdan ibarettir.

22. Holukvar Kürtleri: Göçebedirler, yazları Şırnak'ın kuzeyinde Havirri ile aynı bölgede; kış mahalleleri ise Dicle yakınlarındadır. Dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesi konuşan küçük bir topluluktur.

¹³⁹ Konsolos aşiretin kış ikametgâhını tam olarak bilmemekle birlikte tahmini bir yer bilgisi vermiştir. Bkz; FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 148.

¹⁴⁰ FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151.

¹⁴¹ IOR/L/PS/20/144, Maunsell 1889, s. 119.

23. Hacı Bey Kürtleri: Zaho'nun kuzeyinde, Hacı Bayram/Şırnak Kazasında bulunan yerleşik bir aşirettir. Dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır, 500 aileden müteşekkillerdir.

24. Şırnak Kürtleri: Göçebedir, Cezire'in 30 mil kuzey doğusunda ikamet etmişlerdir. Dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır, 800 aileden müteşekkillerdir.

25. Musareşan: Göçebe olan Musareşanların kışlıkları Miran Kürtlerinin yakınında, yazlıkları Cezire'in alt kesiminde Dicle'nin sağ kıyısındadır. Dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşan bu grup, 500 çadırdan müteşekkillerdir.

26. Tayar: Göçebe olan Tayarlar yazları Merkez Botan'daki Hezil Çayı havzasında, kışları Cezire ve Zaho arasında Mahat Dağı'nın eteklerinde ikamet etmişlerdir. Cezire yönetimi altındadırlar. Dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır, 800 çadırdan müteşekkillerdir. Konsolos Chermshire, Tayarların önceden Yezidi iken sonradan Müslüman olduklarını, ancak bu Müslümanlığın görünürde olduğunu iddia etmiştir.

27. Keçan/Keçan: Göçebedirler; yazlıkları Tayar ile aynı yerde, kışlıkları Cezire yakınlarındaki Dicle kıyısındadır. Bir kısmı Cezire yakınlarında Desti Dağ mezrası yakınında ve Desti Dağ'ın kuzey-doğusunda, Cezire'nin 10 mil içerisinde ikamet etmişlerdir. Cezire yönetimi altındadırlar. Dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır ve 700 aileden müteşekkillerdir.

28. Balyan: Göçebedirler, ovaları ve kışlıkları Merkez Botan ile kuzey-güney Botan'dadır. Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır. Cezire yönetimi altındadırlar, 500 aileden müteşekkillerdir.

29. Reşkan: Göçebe Yezidi Aşireti'dir. Ovaları Yukarı Hezil ve Habur Vadilerinde ve Zozari Mamiri Dağlarının kuzey yamaçlarında; kışlıkları Dicle'nin güneyinde, Sincar tepelerine doğrudur. Dil olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır. Cezire yönetimi altındadırlar. 800 çadırdan müteşekkillerdir.

30. Dudaidi: Göçebedirler; merkez Botan'ta yazlıkları, Fişabur yakınlarında Dicle'nin sağ kısmında kışlıkları vardır. Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır. Cezire yönetiminde 600 kişiden müteşekkillerdir.

31. Batvan: Göçebedirler; yazları merkez Botan, Cezire ve Müks arasında uzanan dağ havzasında, kışları Cezire'nin aşağısında Dicle'nin sol yakasındaki tepelerin yamaçlarında geçirmişlerdir. Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır. Hacı Bayram/Şırnak yönetiminde 800 çadırdan müteşekkillerdir. Batvan ve Tayar Aşiretleri, kışın ikamet ettikleri bölgede birkaç çiftliğe sahiplerdir, toprak ve zakkum dallarının yardımıyla ahırlar inşa etmişlerdir. Küçük ölçekte ekim de yapmışlardır.

32. Ziviki: Göçebedirler, yazları merkez Botan'ta; kışları Cezire'nin altında Dicle'de geçirmişlerdir. Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır, Hacı Bayram/Şırnak yönetiminde 600 aileden müteşekkillerdir.

33. Sperti: Göçebedirler, yazları Batvan ve Havirri yakınında, kışları ise Ziviki Aşireti yakınlarında geçirmişlerdir. Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır, Hacı Bayram/Şırnak yönetiminde 800 çadırdan müteşekkillerdir.

Miran, Havirri, Musareschan, Tayar, Kechian, Balian, Reshkan, Dudaidi, Batvan,

Teğmen Herbert Chermside'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

Ziviki, Sperti Aşiretleri hakkında verilen bilgiler, sabık Cezire kaymakamı tarafından verilen tahmini bilgilerdir. Konsolos Chermside, nüfusla ilgili bilgilerin yaklaşık yüzde 30 oranında fazla olduğunu belirtmiştir. Eski kaymakamın, on bir aşiretin yaklaşık 15.000 savaşan erkeğe/dövüşçüye sahip olduğu iddiasında bulunduğunu da raporuna eklemiştir.

34. Jelikan: Batı Şatak'ta bulunan Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşan Jelikan Kürtlerinin bir kısmı yerleşik, bir kısmı göçebedir. Konsolos bu aşiretin Malatya'nın güneyinde Tarsus'ta karşılaştığı büyük Jeli-Kanlu Kürt Aşiretinin bir kolu olduğuna inandığını ve bu aşiretin diğer kollarının yazlıklarının Sivas Vilayeti'ndeki Gürün yakınlarında olduğu, kışlıklarının ise Adana yakınlarındaki İslahiye civarında olduğunu belirtmiştir.

35. Giresu Kürtleri: Batı Şatak'ta sayıca az olan Giresu Kürtleri ikamet etmiştir. Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır. Chermside, Giresu Kürtlerinin kötü şöhrete sahip olduklarını yazmıştır.

Şatak'ta ayrıca Sortik, 850 kişi (36); Kalpak, 300 kişi (37); Yezdınan, 2,000 kişi (38); Barkhol, 2,000 kişi (39); Kakhan, 2,000 kişi'den (40) oluşan aşiretler ikamet etmiştir. Bu aşiretler, Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır.

41. Kavalis: Konsolos Chermside, Şatak'ın güneydoğusundaki Kavalis'te ikamet eden yerleşik Kürtlerin yaklaşık on dört, on beş mezralarının olduğunu, Ertuşi Aşiretinin bir parçası ya da Ertuşilere müttefik olabileceklerini belirtmiştir.

42. Ertuşi (Hertoşi-Ertoşi) Kürtleri: yerleşik ve göçebe olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Norduz, Levin ve Doğu Hakkâri'de bulunan Ertuşiler 2.000'den fazla aileden oluşmuştur. Göçebelerin ovaları Zap, Habur ve Botan'ın havzasını oluşturan bölgede, Habur ve Zap vadilerinde; kışlıkları Musul Vilayeti'nde Dicle Nehri kenarındadır.

43. Mamhoran Kürtleri: Yerleşik olan Mamhoran Kürtleri, Hakkâri Sancağı'nın Elbak (Başkale) Kazasında ikamet etmişlerdir. Herhangi bir baskın durumunda ise Ertuşi Aşiretinin kuzey kesimlerine de gitmişlerdir. Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır.

44. Gevdan: Hakkâri: Elbak Kazasında ikamet etmişlerdir. Mamhoran Kürtleri ile aynı özelliklere sahiplerdir, Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır. Teğmen Chermside, Gevdan Aşiretinin kötü şöhreti ile nam saldıığını belirtmiştir.

45. Haciban/Heciban Aşireti: Küçük göçebe bir aşirettir. Ovaları Hakkâri'de Zap'ın Berdawa suyunun kaynağında, kışlıkları Ertuşi yakınlarındadır. Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır.

46. Harjan: Göçebedirler, ovaları Hakkâri bölgesinde Norduz'da, kışlıkları Musul Vilayetindeki Dicle Nehri civarındadır. Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır.

47. Şikaklar: Urmiye'nin kuzey batısından Hakkâri'ye gelen ve kötü şöhrete sahip bir Kürt aşiretidir. Konsolos Chermside, bu aşiretin küçük bir baskına katıldığını belirtmiş, baskın hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir¹⁴². Şikaklar bir kısmı Osmanlı'da bir kısmı İran'da olmak üzere, sınırın her iki tarafında, Salmas'ın batısında ve Elbak bölgesinde ikamet etmişlerdir. 1.500 çadırdan müteşekkildir. Maunsell, 1.000

¹⁴² FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151.

süvariden oluşan Şikakların, Çölemerik yakınlarındaki Zap Vadisinde sürekli baskın yaptıklarını ve bir kısmının da 93 Harbi sırasında Bayezid'de yağma yaptıklarını belirtmiştir. Çoğunlukla 93 Harbi sırasında kendilerine verilen Martini-Peabody tüfekleriyle, bazıları İran Hükümeti'nden aldıkları Wendl ve Chassepot ve bir kısmı mızrakla silahlendirilmiştir. Maunsell, iyi bir örgütlenme ile Şikaklardan, keşif ve hafif süvari için iyi askerler elde edilebileceğini belirtmiştir¹⁴³.

48. Musharesh/Musareş: Göçebedirler; ovaları Hakkâri'nin Norduz Kazasında, kışlıkları Dicle üzerinde Fişhabur yakınlarındadır. Küçük bir aşirettir, Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır.

49. Levin Kürtleri: Yerleşiktirler, Çölemerik'in batısı ve çevresinde ikamet etmişlerdir. Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır, 2.000 aileden müteşekkildir. Konsolos bölge adı olan Levin'in aşiret adı olup olmadığından emin olmadığını, aşiret adının Lahun da olabileceğini belirtmiştir.

50. Khananis/Khanas Kürtleri: Yerleşiktirler, Çölemerik'in üst kesimlerinde Büyük Zap Vadisinde ikamet etmişlerdir. Norduz ve Zap Vadisi arasında, Çölemerik'ten 6 saat uzaklıktaki Rezani merkezleridir. Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır.

Kuzey-doğuda

51. Tli; yerleşik Kürt Aşiretidir.

52.Şiwaran/Şirwiran Kürtleri, Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır.

Zap Vadisi'nden sonra Nasturi aşiretlerin olduğu bölgeye geçen konsolos, verdiği listede bir bütünlük olması adına Hacı Bayram bölgesinde 23 ve 24 numaralı yerleşik Kürt aşiretleriyle ilgili bilgi vermiş, Nasturi Aşiretleri sonrası kuzey-doğu yerine tekrar doğuya doğru bir seyir takip etmiştir.

53. Goyan Aşireti: Yerleşiklerdir, Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır. Goyan Kürtleri Merkez Botan'ın en erişilemez vadisinde ikamet etmişlerdir. Hezil (Hazel) ve Goyan arasında altı köyden oluşan Kürt Ghilkinler, 4 saat ötesinde ise 7 köyden oluşan Geligkwo bölgesi vardır. Bu Kürtler yaklaşık 3,000 kişiden müteşekkildir. Konsolos bu Kürtlerin çok kötü şöhretlerinin olduğunu, hükümetin zaman zaman bu Kürtlere karşı çok sayıda sefer gerçekleştirdiğini belirtmiştir.

54. Silopi: Goyan'ın güneyine ve Hezil Çayı'nın batısına kadar uzanan bölgede, Zaho Ovası'nda ve dağ yamaçlarında Silopi Kürtleri vardır. Yerleşiklerdir, Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır.

55. Silemani/Silivani: Habur Nehri'nin güneyinde ve Dicle yakınlarında, Cebel Abyad veya Ak Dağ'ın güney yamaçlarında yerleşik Silemani Kürtleri ikamet etmişlerdir. 15 kadar küçük köy ve mezraya sahip olan Silemaniler Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır.

56. Sindi Kürtleri: Sindi Kürtlerinin mezarları Hezil Çayı'nın doğusuna uzanan bölgede, Goyan'ın güneyinde ve Goyan ile Zaho arasında, Zaho'nun hemen güneyindeki dağlarda yer almıştır. Yerleşiklerdir, Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır, yaklaşık 1.000 haneden müteşekkildir.

57. Guli Aşireti: Habur Vadisi civarında 1.000 haneden müteşekkil bir aşirettir.

¹⁴³ IOR/L/PS/20/144, Maunsell 1889, s. 206-207.

Teğmen Herbert Chermside'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

Yerleşiktirler, Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır.

Konsolos Chermside, Sindi, Guli ve Goyan Aşiretlerinin karşılaştığı en çalkantılı aşiretler olduğunu ve her zaman bir sorun çıkarmayı başardıklarını yazmıştır. Büyük bir kısmı dağlık olan Guli ve Sindi bölgelerinde, Mergi, Nassut, Billur, Bersivi, Sheranis ve Keshani (karışık) Nasturi ve Keldani Köylerinin olduğunu belirtmiştir.

58. Pervari Kürtleri: Aşağı Pervari ve Yukarı Pervari, Habur'dan Zap'a kadar uzanan bölgeyi içermiştir. Pervari Kürtleri yerleşik ve pastoraldir. Chermside, Aşağı Pervari'de küçük klanlara, ailelere ait çok sayıda Kürt köyü olduğunu belirtmiştir. Chermside, Pervari Kürtlerinin çok korktukları büyük aşiretler kadar zararlı olmadıklarını belirtmiştir.

Zap'ın karşısında Pervari'nin kuzeydoğu köşesinde bulunan aşiretler şunlardır;

59. Pinyanişi Aşireti: Yerleşiktirler ve Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır. Merkezi, İmâdiye'nin kuzey-doğusunda yer alan Çal'dır. Sayıca oldukça kalabalık ve önemli bir aşirettir. Bu aşiretin daha küçük birimleri, Tuhup ve Cilo'da Nasturilerin bulunduğu bölgelerde ikamet etmişlerdir. Konsolos Pinyanişilerin yağmacı olduklarını ve Naturilere baskı yaptıklarını iddia etmiştir.

60. Rekani: Rekani Aşireti üyeleri, Zap Vadisi'ndeki İmâdiye'in doğusunda ve nehrin her iki yakasında ikamet etmişlerdir. Reisin merkezi Zap'ın batısında, Çal veya Çeli'ye giden Bülbül köprüsünün altında yer alan Terwanis'dir. Yerleşiktirler, Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır¹⁴⁴. 8 köyden müteşekkildir¹⁴⁵.

61. Nervi: Pinyanişi'nin güneyinde, Rekani'nin hemen alt kısmında Nervi'de ikamet etmişlerdir. Yerleşiktirler, Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır¹⁴⁶. 13 köyden müteşekkildir¹⁴⁷. Konsolos, aşiretin muhtemelen farklı bir isme sahip olduğunu, Nervi'nin ise bölge ismi olduğunu belirtmiştir¹⁴⁸.

62. Gerdi Aşireti: Gerdi Aşireti, Pinyanişi ve Rekani'nin doğusunda yer alan, Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşan, yerleşik bir aşirettir. Aşiret reisinin ikametgâhı Kanireş'tedir. Bölgede Gerdilerin yanı sıra Şeyh Ubeydullah'ın sakinleri ve Nasturiler de ikamet etmişlerdir. Bölge ayrıca göçebe aşiretler olan Dujki ve İran'dan gelen aşiretler tarafından ziyaret edilmiştir. Konsolos Chermside, bölgeyi bizzat görmemiştir.

63. Herki Aşireti: 5.000'den fazla çadırdan oluşan çok güçlü, göçebe bir aşirettir¹⁴⁹. Yazın Şemdinan'daki İran sınırı ile Balui ve Rukuchuk Nehirleri Vadilerine kadar uzanan Büyük Zap arasında, kışın Aşağı Zap Vadisi'nde ve Zap'ın doğusundaki dağ eteklerine kadar uzanan bölgede ikamet etmişlerdir. Aşiret reisinin ikamet ettiği yer Akra'nın dört saat kuzey-batısında yer alan Şemim'dir.

64. Sertchi: Herki Aşiretinin kuzeydoğusunda yığınla Sertchi göçebelere vardır.

¹⁴⁴ FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151.

¹⁴⁵ IOR/L/PS/20/144, Maunsell 1889, s.120.

¹⁴⁶ FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151.

¹⁴⁷ IOR/L/PS/20/144, Maunsell 1889, s.120.

¹⁴⁸ FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151.

¹⁴⁹ FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151. Maunsel ise 2.000 çadırdan yaklaşık 10.000 adamdan oluştuklarını belirtmiştir. Bkz; IOR/L/PS/20/144, Maunsell 1889, s. 207.

Herki ile aynı bölgelerde, yani İmâdiye ve Revanduz arasında ikamet etmişlerdir. Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır. Konsolos Chermside 1000'den fazla çadırları olduğunu belirtmiştir.

65. Haylan, 66. Mamsal, 67. Mamakol: Haylan, Mamsal, Mamakol göçebe aşiretlerdir. Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır. Hem yazın hem de kışın Herki Aşiretiyle ya da onlara yakın yerlerde ikamet etmişlerdir. Konsolos, bu aşiretlerin onların alt bölümleri olabileceğini ve sayıları hakkında net bir bilgi elde edemediğini belirtmiştir.

68. Misuri ya da Mezuri Aşireti: Büyük Misuri ve Küçük Misuri olarak bölünmüş çok büyük bir aşirettir. Yerleşiktirler, Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır. Küçük Misuri, Gomel ve Cazir Nehir vadilerinde ikamet etmişlerdir. Büyük Misuri, Zap'ın doğusunda, Akra'dan on iki saat kuzeydoğusunda yer alır. Neredeyse bağımsızlardır ve bölgede Misuri Kürtlerinin yanı sıra az sayıda Yahudi ve Hıristiyan da vardır.

69. Zibari/Zebari Aşireti: Akra'nın yedi saat kuzey doğusunda yer alan yerleşik Zibari Kürtleri, Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır. Aşiretin merkezi, Herin ve Biri Kapra'dır. Konsolos bu aşiretin eskiden önemli ve savaşçı bir aşiret olduğunu, hükümetin doğrudan eylemi ve iki reis ailesi arasında yaşanan kan davaları nedeniyle aşiretin gücünü tamamen yitirdiğini, bir zamanlar 300 aileyi içeren merkezlerinde otuz kişinin bulunmadığını belirtmiştir¹⁵⁰. Güçleri azaldıktan sonra yaklaşık 20 köy kadar kalmışlardır¹⁵¹.

70. Shoiwani Kürtleri: Yerleşiktirler, Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır. Zibar'ın kuzey doğusunda ve Zibar ile Büyük Misuri arasında ikamet etmişlerdir. Genel merkez, Shoiwani'dir. Konsolos bu aşiretin eskiden güçlü olduğunu ancak gücünün çok kırıldığını belirtmiştir.

71. Bradost (Lolan) Aşireti: Shoiwani Kürtlerinin kuzey-doğusunda, Rukuchuk Nehri Vadisi sınırına kadar uzanan bölgede ikamet etmişlerdir. Yerleşiktirler, Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır.

72. Pirastini Aşireti: Revanduz'un altı saat kuzeydoğusunda, yaklaşık on beş köyden müteşekkildir. Aşiretin merkezi İran sınırına giden dar geçit/boğazda yer alan Sidaka'dır.

73. Hindivani: Hindivani veya Hindivani Aşireti Revanduz'un kuzeyinde yer alan yerleşik bir aşirettir. Merkezleri Balık'tır. Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmuşlardır.

74. Revanduz Kürtleri: Revanduz Kürtleri, Revanduz ve civarında birkaç klan ve yirmi köyden müteşekkildir. Daha önceki dönemlerde Revanduz Kürtlerinin babadan oğula başa geçen beyleri ve paşaları İmâdiye'ye kadar olan bölgeyi yönetmişlerdir.

75. Herir Kürtleri: Zap'ın doğusu ve Arbela'nın kuzeyinde ikamet eden yerleşik bir topluluktur. Merkezi Rışvan/Reşvan ve Deyra'dır. Herir Kürtlerinin güneyinde, Altın Köprü'nün hemen kuzeyinde, çok sayıda yerleşik aşiret ikamet etmiştir.

Konsolos Arbela ve Köysancak'ın güneyinde, Caflar dışında Kürtlere tesadüf etmediğini, tanıştığı diğer aşiretlerin Arap ve Türkmen olduklarını belirtmiştir.

¹⁵⁰ FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151.

¹⁵¹ IOR/L/PS/20/144, Maunsell 1889, s. 120.

Teğmen Herbert Chermside'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

76. Hamovand Kürtleri: Konsolos bu Kürtleri, sınırı aşan sabit meskenleri bulunmayan soyguncu bir kalabalık olarak tanımlamıştır. Merkezleri, Çemçemal (Chemchemal/Chamchamal)'dir. Kürtçenin Kurmanci lehçesini ve Farsça konuşmuşlardır. Sayılarının tahmini olarak, 500 ila 800 aile arasında olduğunu belirten Konsolos Chermside, bu Kürtlerin ikametgâhına gitmemiş yalnızca tahrip ettikleri bölgeden geçmiştir.

77. Caf Aşireti: Sünni Hanifi mezhebine tabi olan Caf Aşireti üyeleri, Kürtçenin Kurmanci lehçesini ve Farsça konuşmuşlardır. Chermside, Caflı Muhammed Bey'den aldığı bilgiye göre Caf Aşireti 6.000'den fazla çadırdan oluşan çok büyük göçebe bir aşirettir. Süleymaniye ile Kanikin arasındaki İran sınırının yakınında Zozan dağlarında ve Kelhur ve Guran Aşiretleri sınırında ikamet etmişlerdir. Chermside, Caflıların, Süleymaniye yakındaki yerleşik Kürtler gibi askere gitmemelerine rağmen iyi bir üne sahip ve hükümete itaatkâr bir aşiret olduklarını belirtmiştir.

Konsolos Chermside, göçebe aşiretlerin ikamet ettikleri yerlerle ilgili takribi yer isimleri vermiştir. Chermside, bu hususta daha fazla bilgi vermenin mümkün olmadığını, aşiretlerin ikametgâhlarının meraların durumuna, kan davası ve diğer hususlara bağlı olarak değişiklik gösterdiğini belirtmiştir. Ayrıca Chermside, karmaşık dağlık bölgelerde iyi tanımlanmış sınırlar olmadığını, bir aşiret tarafından farklı meraların kullanılabilirliğini ve birçok aşiretin de genellikle aynı vadiye farklı noktalarda ikamet ettiklerini belirtmiştir. Konsolos göçebe aşiretlerden bahsederken aşiretin adından ziyade bölge ismine yer vermiştir. Bu durumu ise *"Bir Kürt'e "bunlar ne Kürtleri?" diye sorarsanız. O, reisin adı "Ali Ağa'nın Kürtleri" ya da bölgenin adı Hacı Bayram (Şırnak) Kürtleri" diyecektir, ancak aşiretin asıl adı ise Hacı Bey'dir"* diyerek ifade etmiştir.

Kuşkusuz, bölgede tarif edilen çok sayıda başka göçebe aşiretler ve hatta daha küçük yerleşik aşiretler, bazen birkaç aileden oluşan mezralar, zümreler vardı. Ancak Konsolos Chermside önem taşıyan herhangi bir aşireti göz ardı etmediğini ifade etmiştir¹⁵².

2.4. Musul ve Çevresinde Yaşayan Diğer Etnik ve Dini Unsurlar

Şabaklar (Shabbakhs) ve Bedjwans: Musul ve Gazir Nehirleri arasındaki bölgede yaşayan Şabaklar and Bedjwanlar iki akraba aşirettir ve Türkler tarafından genel olarak Kızılbaş olarak adlandırılmışlardır¹⁵³. Dönem itibarıyla yaklaşık yirmi mezra ve köye sahip olan bu gruplardan az bir kesimi Duhok Kazasındaki dağlarda, Gomel nehrinin aşağı kesimlerinde ikamet etmiştir.

Konsolos Chermside dini inançlarıyla ilgili olarak, Şabaklar ve Bedjwanların kendine özgü dini ilkelerinin olduğunu, Mesih'in yeryüzünde bir yerde saklandığı ve ortaya çıkacağına inandıklarını, ayrıca bazı fikirlerinin, tanrının Hz. Ali'nin şahsında vücut bulduğuna inanan Luristan sınırındaki Aliilâhîlerin¹⁵⁴ fikirlerine benzediğini ve bu

¹⁵² FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151.

¹⁵³ FO. 424/132, No. 103/6, Lieutenant Chermside'in Notları..., s. 155-158; IOR/L/PS/20/144, Maunsell 1889, s. 151. Ayrıca bkz; Dominian 1915, s. 846.

¹⁵⁴ Sözlükte "ilâh saymak, ulûhiyyet nisbet etmek, ilâh kabul etmek" mânâsındaki te'lih masterından türeyen müellihe (Aliilâhî, Aliyyullâhî) kelimesi, kelâm ve mezhepler tarihi

grupların birbirleriyle akraba olabileceklerini, bunların dışında pagan kökenli başka ayinlerinin de olduğunu belirtmiştir. Konsolos, Şabaklar ve Bedjwanların oldukça fakir, Yezidiler gibi düzenli, temiz türbelere/mabetlere sahip, oldukça sakin tabiatlı bir halk olduklarını ifade etmiştir¹⁵⁵. Ayrıca bu grupların Kürt kökenli gibi değil, daha çok İranlılara benzediklerini¹⁵⁶, dillerinin ise Kurmanci Kürtçesinden ziyade Farsçaya benzeyen ayrı bir dillerinin olduğunu (Şabaki) ancak Kurmanci lehçesini de anlayıp, konuşabildiklerini belirtmiştir.

Türkmenler: Musul çevresinde önemli bir Türkmen nüfusunun olduğunu belirten Konsolos, bunların Müslüman olup, bazılarının Alevi/Kızılbaş mezhebine tabi olduklarını ve Türkçe konuştuklarını belirtmiştir. İlgili dönem itibariyle Dicle Nehrinin sol kıyısında olmak üzere Dicle Nehrinden Büyük Zap kavşağına kadar uzanan bölgede yirmi kadar Türkmen mezrası yer almıştır. Bu bölgenin dışında Dicle'nin doğusundaki çölde, Sincar ile Dicle arasında yer alan Telafer'de, ayrıca posta yolu güzergâhı boyunca Zap'ı geçtikten sonra Jabal Hamrin (Hemrin) tepelerine kadar uzanan bölgede, Arbela, Altın Köprü ve Kerkük'te nüfusun büyük çoğunluğu Türkmenlerden oluşmuştur. Taze Khurmat, Taouk, Tuez Khurmat, Kara Tepe ve Kifri'nin neredeyse tamamı Türkmenlerden oluşmuştur. Ayrıca Konsolos, Kerkük'ün güneyinde, çoğunluğunun göçebe ve nüfuslarının yaklaşık 3.000 aile üzerinde olduğu *Bayat* adında büyük bir Türkmen aşiretinden bahsetmiştir. Konsolos, bu kadar yoğun bir Türkmen nüfusu ile karşılaşmasına oldukça şaşırmıştır. Chermside, Türkmenlerin kısmen tarımla uğraştıklarını, kısmen pastoral bir halk olduklarını ve büyük bir kesiminin de çadırlarda yaşadıklarını belirtmiş; Türkmenleri nazik, zararsız ve Türklerin misafirperverliğine sahip bir halk olarak tanımlamıştır.

Yahudiler: Konsolos Chermside, gezi güzergâhı üzerinde çok sayıda Yahudi ile karşılaşmış ve bunların Babil esaretinin kalıntıları olduğunu belirtmiştir¹⁵⁷. Bu Yahudiler, Babil istilası sonrası sürgün edilen Yahudilerin torunlarıydı¹⁵⁸.

Konsolos gezi güzergâhı üzerinde bulunan Yahudilere, Yahudilerin bulunduğu yerlere raporlarında değinmiştir. Zaho'nun küçük bir bölgesinde çok sayıda, Duhok, Akra, Pervari ve Zibar'da Yahudilerin yaşadığını, Şemdinan ve Baradost'ta Yahudi birkaç fakir dokumacı olduğunu, Hakkâri'de kuzeyde küçük bir Yahudi göçebe aşireti olduğuna dair duyumlar aldığını, Akra yakınlarında bir köy ile Büyük Misuri'de Suidi adlı Yahudi köyünün olduğunu yazmıştır¹⁵⁹. Konsolos Chermside'in işaret ettiği bölge olan Van ve Hakkâri Sancaklarında, 1878-1880 yılları Osmanlı Devleti resmi istatistiğine göre, 1.025 kişi ikamet etmiştir¹⁶⁰. 1880 tarihli bir İngiliz belgesinde Van Vilayeti'nde toplamda

literatüründe aşırı firkalardan (Gâliyye) bir kısmını nitelemek üzere nâdiren de olsa kullanılmış bir terimdir. Hz. Ali'ye beşer üstü özellikler atfederek onu ilâhlık mertebesine yükseltenler bu isimle anılmışlardır. Bkz; Öz 2006, s. 477.

¹⁵⁵ FO. 424/132, No. 103/6, Lieutenant Chermside'in Notları..., s. 155-158.

¹⁵⁶ FO. 424/132, No. 103/4, Kürtler Hakkında Memorandum, s. 145-151.

¹⁵⁷ FO. 424/132, No. 103/6, Lieutenant Chermside'in Notları..., s. 155-158.

¹⁵⁸ Tyler 1859, p. 153.

¹⁵⁹ FO. 424/132, No. 103/6, Lieutenant Chermside'in Notları..., s. 155-158.

¹⁶⁰ FO. 424/107, No.104/2, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, p.175-176.

Teğmen Herbert Chermiside'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

1.500 Yahudi olduğu belirtilmiş, diğer vilayetlerdeki Yahudilerin sayısına dair herhangi bir malumat verilmemiştir¹⁶¹. 1878-1880 yılları arası Osmanlı Devleti resmi istatistiğine göre, 142'si Diyarbakır Sancağı'nda, 74'ü Mardin Sancağı'nda olmak üzere Diyarbakır Vilayeti'nde toplam 216; 3.354'ü Halep Sancağı'nda, 91'i Maraş Sancağı'nda, 127'si Urfa Sancağı'nda olmak üzere Halep Vilayeti'nde toplam 3.572 Yahudi; Ergani Sancağı'nda 189, Tokat Sancağı'nda 103 Yahudi ikamet etmiştir¹⁶².

Sonuç

İngiltere, Osmanlı Devleti'ndeki mevcut konsolosluk teşkilatının dışında, 1879 yılında "Askeri Konsolosluk" adı altında yeni bir konsolosluk sistemi teşkil etmiştir. Merkezi Sivas'ta olmak üzere ihdas edilen bu konsolosluğun başına Charles William Wilson atanmıştır. William Wilson'ın Genel Konsolos olarak atanmasından hemen sonra askeri yardımcı konsolos sıfatıyla Anadolu'nun birçok önemli noktasına yardımcı konsoloslar atanmıştır. Atanan yardımcı konsosolardan biri de, İstanbul'da askeri atışe olarak görev yapmış ve bu çalışmada raporlarına yer verilen Kraliyet Mühendislerinden Teğmen H. Chermiside'dir. Chermiside'in, topoğrafik verileri, her türlü istatistiki bilgiyi toplayacak ve değerlendirebilecek vasıflara sahip olması, verilerinin kalitesi ve kısmen de güvenilirliği açısından oldukça önemlidir. Ayrıca Chermiside'in Türkçe bilmesinden dolayı bölgedeki resmi makamlarla ve Türkçe konuşan insanlarla doğrudan iletişime geçmesi yanlış anlaşılmalara ve kısmen de yanlış aktarımların önüne geçmiştir. Tüm bu özelliklerinden dolayı Chermiside, Genel Konsolos Wilson'ın sağ kolu ve gezgin bir askeri konsolos olarak görev yapmıştır.

Chermiside, Genel Konsolos Wilson'dan 1881 ve 1882 yıllarında aldığı emirler üzerine Adana, Halep, Diyarbakır, Bitlis, Van ve Musul Vilayetlerini kapsayan bir gezi düzenlemiş ve bu gezisinde özellikle bölgedeki etnik ve dini gruplar hakkında detaylı raporlar kaleme almıştır. Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler, Şabaklar, Bedjwanlar, Türkmenler, Yahudiler, bazı Hıristiyan gruplar hakkında pek çok istihbari bilgi toplamıştır. Gezdiği bölgelerin iktisadi, idari, sosyal yapıları ve nüfus oranlarına dair ayrıntılı malumatlar elde etmiştir. Özellikle bölgedeki etnik ve dini yapıların yerel ve merkezi hükümetle ilişkileri, birbirleriyle ilişki ve iletişimleri, dilleri-dinleri-kendi aralarındaki hiyerarşik yapıları, vergi hususunda yaşanan problemlere dair teferruatlı bilgiler vermiş ve değerlendirmeler yapmıştır. Teğmen Chermiside, Avrupalılar tarafından hiç ziyaret edilmemiş ya da nadiren ziyaret edilmiş bazı aşiretler ile temasa geçmiş, gezi güzergâhı bazı noktalarda kamu güvenliğinin az olduğu bölgeleri kapsamıştır. Özellikle Van, Diyarbakır ve Musul Vilayetlerinde ikamet eden ve zaten yoğunlukla bu vilayetlerde yaşayan Keldani, Nasturi, Yezidi, Kürt ve diğer etnik ve dini gruplar hakkında oldukça ayrıntılı ve yeni pek çok bilgi vermiştir. Yazdığı raporlardan, bölgesel ölçekte pek çok ilgi çekici detaylar elde edilmiştir.

Bunların dışında Chermiside'in verdiği bilgilerin doğruluğu, ön yargısının- ön kabulünün olup olmadığı ya da ne derece olduğu meselesi, doğru bilgiler kaleme alınması

¹⁶¹ FO. 424/107, No. 113/2, Goschen'den Earl Granville'e, 14 Eylül 1880, p. 195.

¹⁶² FO. 424/107, No.104/2, Major Trotter'dan Goschen'a, 7 Eylül 1880, p.175-176.

açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu hususta özellikle Chermside'in etnik ve dini unsurlara dair nüfus verileri, Osmanlı Devleti resmi nüfus istatistikleri, bölgedeki diğer İngiliz Konsolosları ve aynı dönemlerde Hindistan Hükümeti tarafından görevlendirilen İngiliz subayların verileri ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma neticesinde rakamlar arasında önemli farklar olmadığı görülmüştür. Ancak istatistiki veriler dışında, Chermside, raporlarında bahsi geçen Müslüman gruplar, özelde ise Kürtler ile ilgili burada yazılmasından hicap edilen, hakarete varan ifadeler kullanmıştır. Chermside'in cümlelerinden anlaşılacakla birlikte, bizzat kendisi bazı etnik unsurlara dair ön yargısının-ön kabulünün olduğunu belirtmiştir. Çalışma dâhilinde Konsolos Chermside'in ön yargı içeren, hakarete varan cümleleri değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. İngiliz konsolosluk belgeleri genel mahiyette, külliyyatlı ve kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Ancak bu belgeler salt gerçeklikle değil, ihtiyat ilkesi göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Zira İngiliz Konsoloslarının sağ kolu olan dragomanlar, Osmanlı ülkesinde ekseriyetle Ermenilerden oluşmakta idi. Bu dragomanlar kendi milletinin çıkarları doğrultusunda hareket etmişler, bu doğrultuda konsoloslarına bilgi jurnallemişlerdi. Bu nedenle önemli bir kaynak olan İngiliz Konsolosluk vesikaları okunurken, değerlendirilirken ve yazılırken bilgilerin, mutlaka tenkit süzgecinden geçirilmesi gerekmektedir.

Teğmen Herbert Chermiside'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

KAYNAKLAR

a. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y.PRK.UM.)

The National Archives/ İngiliz Milli Arşivi (TNA)

Foreign Office (F.O)

78/3286, No. 3.

78/3420, No.1/1.

195/1239, No. 1/2.

195/1243, No. 15.

195/1300, No. 2.

195/1301, No. 17, No. 18, No. 19, No. 20.

195/1363, No. 4, No. 5.

424/91, No. 23/3, No. 29/1, No. 143/1, No. 143/2.

424/106, No. 27/1, No. 31/1, No. 31/2, No. 39/1, No. 39/2, No. 46/2, No. 96/2,
No. 146/11, No. 160/1.

424/107, No. 18/2, No. 18/3, No. 18/6, No. 37/1, No. 77/1, No. 88/1, No. 99/1,
No.104/2, No.104/3, No. 104/4, No. 113/2, No. 114/3, No. 133/2, No. 133/3, No. 133/5,
No. 133/7, No. 162/1, No. 162/2, No. 162/3, No. 162/4, No. 197/1, No. 201.

FO. 424/122, No. 1/1, No. 65/1, No. 75, No. 92/1

424/123, No. 27/3, No. 28/1, No. 139/4.

424/132, No. 93; No. 93/1, No.103, No.103/1, No.103/2, No.103/3, No. 103/4,
No. 103/5, No. 103/6, No. 104, No. 104/1, No.104/2.

424/192, No. 32/2.

Indian Office Record (IOR)

Indian Office Record (IOR) Political and Secret Department (L/PS), 20/144, Lieutenant
F. R Maunsell, *Reconnaisances in Mesopotamia, Kurdistan, North-West Persia,
and Luristan from April to October 1888*, Vol. I, Printed at the Government
Central Printing Office, 1889.

IOR, Military Department and Records (L/MIL) 17/15/41/1, A Handbook of
Mesopotamia, Vol. I, (Prepared by War Office Intelligence Division) 1916.

IOR/L/MIL/17/15/22; Kurdistan and the Kurds, Published by General Staff, 1919.

b. Salnâme

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, H. 1299 (M. 1882), Def'a 49, Erzurum Vilâyet
Matbaası.

c. Gazeteler

Warwick Examiner and Times.

The Brisbane Courier.

d. Kitaplar

- Bruinessen 2015 Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yay., 9. Baskı, İstanbul.
- Karpat 2010 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kocabaşoğlu 2004 Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsolosları (1580-1900)*, İletişim Yay., İstanbul.
- Plat 1971 D. C. M. Plat, *The Cinderella Service, British Consuls since 1825*, Longman.
- Şaşmaz 2013 Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.
- Şeref Han 1971 Şeref Han, *Şerefname*, Çev: Mehmet Emin Bozarslan, I, Ant Yay., İstanbul 1971.
- Şimşek 2006 Şimşek, Mehmet *Süryaniler ve Diyarbakır*, 2. Baskı, Kent Yay., İstanbul 2006.
- The Foreign Office List 1890* *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1890*, Edited by Edward Hertslet, C.B., Sixty-third Publication, London.
- The Foreign Office List 1891* *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1891*, Edited by Edward Hertslet, C.B., Sixty-fourth Publication, London.
- The Foreign Office List 1894* *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1894*, Edited by Edward Hertslet, K.C.B., Sixty-seventh Publication, London.
- The Foreign Office List 1904* *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1904*, Compiled by Godfrey E. P. Hertslet, C.B., Seventy-seventy Publication, London.
- Tyler 1859 Tyler, Rev. W. S., *Memoir of Rev. Henry Lobdell, M.D. Late Missionary of the American Board at Musul: Including the Early History of the Assyrian Mission*, Published by The American Tract Society, Boston 1859.
- Watson 1909 Watson, Colonel Sir Charles M., *The Life of Major-General Sir Charles William Wilson*, J. Murray, London 1909.

e. Makaleler

- Bozan 2017 Oktay Bozan, “20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Milli Aşireti ve Diyarbakır Eşrafı Örneği”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33/96, s. 1-4
- Demir Görür 2019 Emel Demir Görür, “Hakkâri Sancağı'nda Nasturi Olayları (1896-

Teğmen Herbert Chermshire'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

- 1897)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIV/2, s. 475-506.
- Leon 1915 Dominian, Leon, "The Peoples of Northern and Central Asiatic Turkey", *American Geography Society*, Vol. 47, No. 11, s. 832-871.
- Kocabaşoğlu 1999 Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, TTK Yay., Ankara, s. 179-187.
- Satılmış 2006 Selahattin Satılmış, "XIX. Yüzyılda Hakkâri'da Hıristiyan Bir Cemaat: Nesturiler (İdari, İktisadi ve Sosyal Durumları)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII/2, Aralık 2006, s. 103-121.
- Şaşmaz 1997 Musa Şaşmaz, "İngiliz Kaptan Cooper'ın Kayseri Konsolosluğu (1879)", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri 1997, s. 325-336.
- Şaşmaz 2000 Musa Şaşmaz, "Teğmen Ferdinand Bennet'in Kayseri Konsolosluğu 1880-1882", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri 2000, s. 473-481.
- Şaşmaz 2002a Musa Şaşmaz, "İngiliz Yüzbaşı Stewart'ın Konya Konsolosluğu ve Adli Yönetime Dair Raporu (1879-1882)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, 2002, s. 223-238.
- Şaşmaz 2002b Musa Şaşmaz, "İngiliz Konsolosu Steawart'ın Konya Vilayeti'ne Dair Genel Raporu (1879)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2002, 57-97.
- Şaşmaz 2003 Musa Şaşmaz, "İngiliz Konsolosu Stewart'a Göre Antalya 1880-82", *Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman'a Armağan*, Ankara 2003, s. 564-577.
- Şaşmaz 2015 Musa Şaşmaz, "İngiliz Teğmen Kitchener ve Binbaşı Warlow'ın İzmit Konsoloslukları 1879-1882", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, C. II, Kocaeli 2015, s. 755-773.
- Turan 1986a Ahmet Turan, "Yezidiler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.1, s. 188-199.
- Turan 1986b Ahmet Turan, "Yezidi İnanç ve İbadetleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, s.137-171.
- Turan 1989 Ahmet Turan, "Yezidiliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, S. 3, s. 42-82.
- Turan 1990 Ahmet Turan, "Yezidi Din Adamları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, s. 125-133.

f. Ansiklopedi Maddesi

- Albayrak 2002 Kadir Albayrak, "Keldâniler", *DİA.*, C. XXV., Ankara, s. 207-

Emel DEMİR GÖRÜR

210.
Aydın 2012 Mahmut Aydın, “Vatikan Konsili”, *DİA.*, C. XLII, İstanbul, s. 568-571.
Mustafa 2006 Mustafa Öz, “Müellih”, *DİA.*, C. XXXI, İstanbul, s. 477.
Turan 2013 Ahmet Turan, “Yezîdiyye”, *DİA.*, C. XLIII, İstanbul, s. 525-527.
Uludağ 1988 Süleyman Uludağ, “Adî bin Müsâfir”, *DİA.*, C. I., İstanbul, s. 381.
Üzüm 2007 İlyas Üzüm, “Nusayrîlik”, *DİA.*, C. XXXIII., İstanbul, s. 270-274.

g. Tezler

- Abca 2006 Yurdaer Abca, *Yezidilik ve Osmanlı Yönetiminde Yezidiler*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006.
Anzerlioğlu 1996 Yonca Anzerlioğlu, *Nasturiler ve Nasturi Ayaklanması*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996.
Dalyan 2009 Murat Gökhan Dalyan, *19. Yüzyıl'da Nasturiler (İdari, Siyasi Yapı ve Siyasi İlişkiler)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2009.
Devore 1973 Ronald Marvin Devore, *British Military Consuls in Asia Minor 1878-1882*, P.H.D., Indiana University, 1973.

h. İnternet Kaynağı

- <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90798---0057.jpg> (09.04.2020)
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/91143---0013.jpg> (09.04.2020)
<http://oa.anu.edu.au/obituary/chermside-sir-herbert-charles-5575> (21.03.2020)

EKLER

213

Nums. of districts which it is proposed to assign
to the Officers recently appointed to be Her Majesty's
Vice Consuls in Anatolia.

Captain J. H. Stewart } .. vilayet of Koniah.
11th Hussars }

Captain Harry Cooper } Sanjak of Kaisariyeh
47th Regiment } and vilayet of Adana.

Lieut. Col. ~~Patrick~~ G. Billiers } .. vilayet of Kastamuni
Genadier Guards }

Lieut. H. Chermiside } ... vilayet of Brusa
Royal Engineers }

I propose to discharge myself such duties as may
be necessary in the Vilayets of Sivas and Janik.

C. W. Wilson, Lieut. Col.
H.M. Consul General
in Anatolia

Ek 1. Askeri yardımcı konsolosların önerilen görevlendirme bölgeleri.

FO. 195/1239, No. 1/2, C. W. Wilson'dan A. H. Layard'a, 22 Mayıs 1879.

List of all persons acting as British Vice Consuls, Consular Agents or, within the District of Her Majesty's Consul General in Anatolia, on the 1st January 1882.

Stations	Names	Rank	Native of what country	Paid or Unpaid	Trading or Not Trading	Date of Previous Appointment	Date of Appointments to the Foreign Office	Observations
Koniah -	D. H. Stewart	Lieut Col 1 st Hussars V. Consul	Ireland	Paid	Not Trading	April 1879	April 1879	At present at Smyra
Aidin -	H. Chermiside	Lieutenant Royal Engineers V. Consul	England	do:	do:	do:	do:	At present in Kurdistan
Brousa -	J. Picton Warlow	Lieut Col M. S. C. V. Consul	do:	do:	do:	1880	1880	also V. Consul for Kastamonu - at present on leave.
Erzurum and Adana	F. Bennett	Lieutenant Royal Engineers V. Consul	do:	do:	do:	1880	1880	At present at Adana
Angora	Gavin Gathard	V. Consul	Scotland	Unpaid	Trading			
Smyra	D. A. Cameron	Assistant	do:	Paid	Not Trading		6 th June 1881	At present travelling with The Consul General

*Consul General in Anatolia
Adana. January 2nd 1882*

*W. Wilson. 1st 1882
H. M. Consul General
in Anatolia.*

Ek 2. Anadolu Genel Konsolosluğuna bağlı konsolosların 1882 yılı görev bölgeleri.
FO.78/3420, No.1/1, C. W. Wilson'dan Earl Granville'ce, 1 Ocak 1882.

Teğmen Herbert Chermside'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

Ek 3. Herbert Charles Chermside'in gezi güzergâhını ve aşiretlerin ikamet ettikleri yerleri gösteren harita. F.O. 424/132, No. 103/3, Chermside'in Raporuna Eklenen Taslak Harita, s. 144/1

Emel DEMİR GÖRÜR

Ek 4. Herbert Charles Chermshire. <http://oa.anu.edu.au/obituary/chermside-sir-herbert-charles-5575> (21.03.2020)

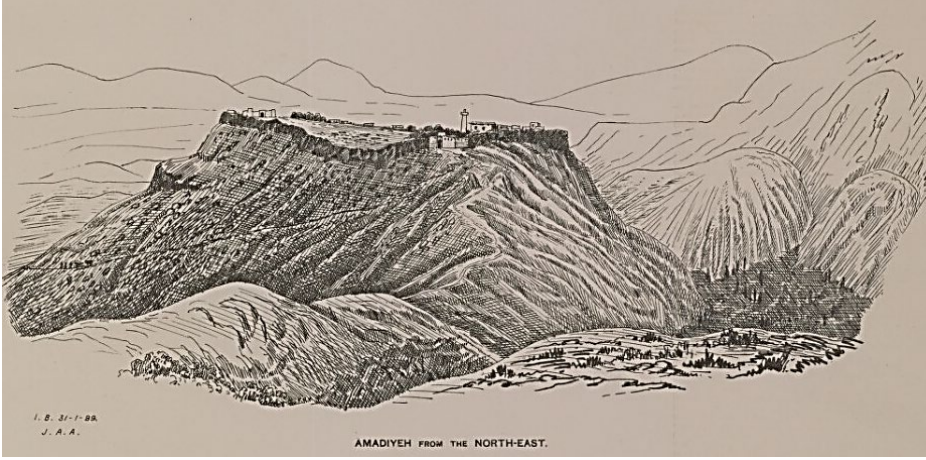
Teğmen Herbert Chermiside'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

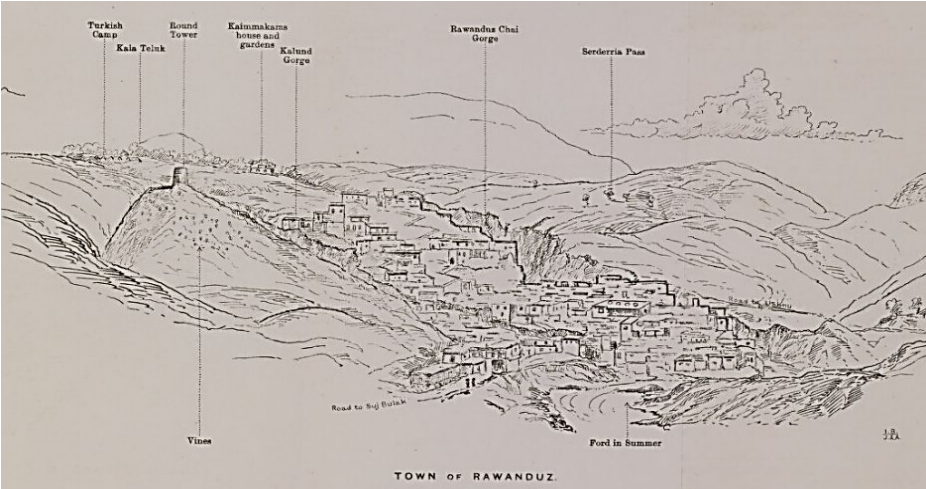
Ek 5. Milli Aşireti. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/91143---0013.jpg> (09.04.2020)

Ek 6. Kürt İşçiler. Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90798---0057.jpg> (09.04.2020)

Ek 7. İmâdiye Kazasının kuzeydoğudan görünüşü. IOR/L/PS/20/144 (Resim 76).

Ek 8. Revanduz Kazası, IOR/L/PS/20/144 (Resim 63).

SUMMARY

Britain established a military consular system in 1879 in addition to the existing consular system in the Ottoman Empire. The military consuls appointed for a brief period to supervise the reforms promised by the Porte in the Cyprus Convention and Berlin Treaty were posted primarily to acts as military observes, to watch Russian progress, and defend the frontiers. The headquarters of the Military Consulate was established in Sivas. Lieutenant-Colonel Charles William Wilson was appointed to the General Consulate. Immediately after the appointment of Lieutenant-Colonel Wilson as the General Consul to Sivas, military assistant consuls were appointed to many important points of Anatolia.

One of the consuls in the new system is Lieutenant Herbert Charles Chermside,

Teğmen Herbert Chermcide'in Raporlarında Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Kürtler (1881-1882)

one of the Royal Engineers whose reports were used in this study. Lieutenant Chermcide was a person capable of collecting and evaluating topographic data, any statistical information. This is very important for the quality of Chermcide's data and partly for its reliability. In addition, due to the fact that Chermcide knows Turkish, communication with officials and people in the region without any interpreters has reduced the misunderstanding and misquotations. Due to all these features, Chermcide worked as the right hand of General Consul Wilson Wilson and a traveling military consul.

Herbert Charles Chermcide, who wrote many reports during his tenure, organized a voyage and travels covering the provinces of Adana, Aleppo, Diarbekir, Bitlis, Van, and Mosul during the winter of 1882. His tour focused mainly on ethnic groups and religious groups in the regions. He collected information on Chaldeans, Nestorians, Yezidis, Kurds, Turkmans, Shabbakhs, Bedjwans, Jews, and other Christian groups. Chermcide, starting from Mersin, Adana, Cilician Plains, on its trip, starting with Taurus, Marash, Husni Mansur, Malatia, Urfa, Mardin, Res-ul Ain, Tur Abdin/Jebel Tur, Bohtan, Moks/Musci, Berwari, Kawalis-Şhatak, Nurdud, Farashin, Lewen, Shirwiran, Julemerk, Guveyr visited Diza and its surrounding Nestorian settlements, Amadiye and its surroundings, Habur Valley, Goyan, Lower Botan, Zacho, Dohuk, Akra and its vicinity, Rowanduz, Choi Sandjak and beyond. As a result of his travels, Lieutenant Chermcide wrote reports under the titles "Notes on a Voyage and Travels in Kurdistan" with a Map, "Memorandum on the Kurds", "Rotes on the Chaldeans", "Rotes on some of the Populations near Mosul, and between it and Bagdad". Lieutenant Chermcide has prepared two additional reports. One of them is the report called "Notes on the Kurdish Movement". Latter report by Chermcide is about an official from the Russian Political Bureau in Tiflis visited the Nestorian Tribal. Lieutenant Chermcide wrote all these reports in April 1882.

Lieutenant Chermcide obtained detailed information on the economic, administrative, social structures, and population ratios of the regions he visited. In particular, he wrote detailed information on the relations of ethnic and religious structures in the region with the local and central government and their relations and communication with each other, their language-religion-hierarchical structure among themselves, and the problems about tax. Lieutenant Chermcide's route lay through some districts where there was little public security, and, sometimes, amongst tribes rarely visited by Europeans; yet no difficulty arose.

As a result of his trip, he succeeded in gaining the goodwill of all the sects and classes of the population as highlighted in a despatch transmit to his Foreign Affairs. During his tenure, Chermcide studied the situations of various ethnic and religious groups, and gathered all kinds of information that could be useful for the so-called Ottoman authorities, but could actually be used in the future in the context of Britain's policies and interests. Because, as stated in the reports of Chermcide, the Chaldeans are members of the Kotalic sect, while the Nestorians are a separate sect of Christianity that has their own belief principles. For this reason, in order not to try any mistakes, Nasturis and Keldanis are named separately in this study.

One of the points that should be emphasized about Lieutenant Chermcide's reports is the term "Chaldean" in his reports. His use of the word Chaldean to refer to both

Catholics and Nasturis has caused confusion at some points. The religious, administrative structures of Nasturi and Chaldeans, language, educational, working lives and products, problems in tax collection, distribution, physical, characteristic and some other characteristics were examined as sub-headings.

In this study, detailed information about the Yezidis, who were influenced by many religions living in various time periods, was mentioned. We can classify the Yezidis among themselves as tribal and non-tribal, as well as nomadic and settled. The Yezidis, most of whom have adopted the settled lifestyle, have maintained their lives scattered in large areas. Lieutenant Chermiside encountered the Yezidis at many different points of the voyage and travel, and listed the places where the Yezidis he encountered during his travel resided: over the area comprised between the Jebel-Abiadh range; in the Saijar hills, in Mesopotamia; wandering tribes, wintering in northern Mesopotamia and near Zacho, and summering in the Bohtan; in the Redvan Caza of the Bitlis Vilayet, and near Zok, on the confines of Sassun; in the Jebel Tur, near Midiad; in the Bohtan, to the east of the Karaja Dagħ, and south-south-west of Diarbekir; near Van and Bayazid; near Erivan, in Georgia; in the Kiort Dagħ, between the Giour Dahg and Aleppo.

Lieutenant Chermiside has written reports containing detailed information about the Kurds living in the region from the south of the Taurus to the east of the Euphrates. Consul Chermiside first defined the Kurds as pre-eminently pastoral people and in general a hill people. He classified the Kurds as tribal, non-tribal, and nomads /kochers. Chermiside stated that the vast majority of Tribal Kurds belong to tribes and these were divided into smaller groups among themselves, and the tribes with over 10,000 members were rare, and the average tribes were about 3,000. Most of the Kurds settled in the winter, and in the summer they sometimes migrated to the plains within sight of their villages only a few miles away from their winters and lived in tents. Summer quarters or zozans have not usually changed.

Most of the Kurdish villages in the northern parts of the Mesopotamian plains near Urfa, Diyarbakır, and Mosul do not belong to any tribes. These Kurds, who live in the plains or alluvial valleys. These Kurds are not pastoral compared to tribal Kurds and have been more engaged in agriculture.

Consul Chermiside has prepared a map stating the places of residence of about 80 tribes, most of them Kurdish tribes. The tribes on the list included Arab, Yazidi, Chaldean, Nasturi tribes as well as Kurdish tribes. The numbers on the map included in the appendix are the same as the tribal numbers listed in our study. In this way, the places where the tribes reside will be more easily identified.

Apart from the ethnic and religious elements listed above, some information about the Shabbakh, Bedjwans, Turkmens, and Jews living in and near Mosul, and between it and Baghdad has been provided. Our work was mainly handled in the light of Chermiside's reports and was supported by the reports and despatches of many British Consul and military officials.